

zich steeds zelfstandig gevoelden, onder geen centrale macht zich wilden buigen, evenmin wenschten de staten zulks te doen; daarom sloten zij dan ook, toen de nood aan den man kwam, slechts een federatief verbond. Maar datzelfde besef van zelfstandigheid bracht mede dat noch de staat zich onder de kerk, noch de kerk zich onder den staat wilde plaatsen, en dientengevolge een solutie gezocht en gevonden werd in de principieele scheiding tusschen beide. Een nationaal verleden stond daarbij in zooverre niet in den weg, dat geen financiële banden met den staat de losmaking bemoeilijkten. Maar tevens wijst de practijk duidelijk uit, dat ook zelfs in America, met die geestesrichting en dat zelfstandigheidsbesef, het beginsel niet consequent is kunnen worden doorgevoerd en dat de staat in de kerk eene macht voor zich heeft, die van elke andere dermate in wezen verschilt, dat hij er voor terugdeinst de leuze: „de vrije kerk in den vrijen staat” volledig in toepassing te brengen.

HOOFDSTUK XVI.

Het einde van den kerkelijken staat.

Wij hebben vroeger gezien dat paus Julius II aan het streven om voor bloedverwanten een wereldlijk vorstendom, ten koste van den kerkelijken staat, in het leven te roepen, een einde had gemaakt. De Borgia's waren verdrongen; de baronnen verslagen; aan Venetië waren na bloedigen strijd de bezittingen der kerk ontrouwen; de pausen regeerden van Piacenza tot Terracina. De opvolgers van Julius II drukten in dit opzicht zijne voetstappen, zoodat in het midden der zestiende eeuw zoowel steden als baronnen in den kerkelijken staat volkomen onderworpen bleven. Bovendien maakte Pius V met het oog op de altijd nog bij verschillende pausen bestaande neiging om familieleden met goederen van de kerk te beleenen, de krasse bepaling, dat iedere kardinaal voortaan de bul, waarbij dit verboden werd, moest bezweren en ieder hunner, die tot paus werd gekozen, dien eed moest vernieuwen.

Aan de uitbreiding van deze staatkundige macht en de bevestiging van den kerkelijken staat, kleefde echter ééne groote schaduwzijde, die ten slotte de oorzaak van zijn ondergang zou worden. De pausen hadden namelijk dit alles grootendeels aan de hulp van andere rijken te danken en werden dientengevolge noodzakelijkerwijze geworpen in de gedurige worsteling tusschen deze onderling. Leo X, die evenals Julius II bondgenoot der Zwitsers was, moest, toen zij door den franschen koning Frans I verslagen waren, dezen Parma en Piacenza afstaan, die hij daarna weder door zijn bondgenootschap met Karel V, den tegenstander en overwinnaar van den franschen koning, terugkreeg. Clemens VII was geheel en al het slachtoffer van zijn in de keuze tusschen deze beide groot-

machten weifelende politiek. Karel V, verstoord door de trouwelooze staatkunde van Paulus III, ontnam dezen Piacenza en behield het ondanks alle pogingen van den paus om weder in het bezit daarvan te worden hersteld; eerst Philips II gaf het aan de Farnese's terug. Daarentegen trok Clemens VIII op zijn beurt partij van de goede verstandhouding, waarin hij tot Frankrijk's koning Hendrik IV, na diens overgang tot de roomsche kerk, was gekomen en zag het hertogdom Ferrara aan den pauselijken stoel ten deel vallen. Het hertogdom Urbino kwam onder Urbanus VIII aan den pauselijken stoel; onder zijn opvolger Innocentius X werd het bestuur over het hertogdom Castro overgebracht bij den paus. Clemens XI werd in den Spaanschen successie-oorlog het slachtoffer van zijne sympathieën voor den grooten Lodewijk XIV. Bij den vrede van Utrecht werden landen als Sicilië en Sardinië, die hij als pauselijke leenen beschouwde, aan nieuwe vorsten toegewezen, zonder dat hij hierin zelfs gekend werd. Onder Benedictus XIII kwamen de hertogdommen Parma en Piacenza in Spaansche handen; de keizer gaf ze als leen aan één der infanten van Spanje. Daarmede was de tegenspoed niet ten einde. Toen Clemens XII enkele jaren later de zijde van den keizer koos in diens nieuwen strijd met de Bourbons, en deze laatsten met de Spanjaarden overwinnaars waren, moest hij aan zoeven bedoelden infant ook de investituur van Napels en Sicilië afstaan. De invloed der Bourbons werd daardoor in Italië overheerschend, terwijl ook de oostenrijksche heerschappij zich, onder koningin Carolina, in Napels, ten nadeele van den pauselijken stoel deed gevoelen, door de leenheerlijke oppermacht van dezen over Napels niet langer te erkennen. Doch erger stormen gingen woeden, toen de fransche revolutie was losgebroken. Als paus Pius VI de constitutie van 11 April 1791 vanwege hare bepalingen op den clerus verwerpt, neemt men hem zijne bezittingen in Frankrijk, in Avignon en Venaissin, af. Bij den vrede van Tolentino in 1797 moet hij deze aan Frankrijk afstaan, benevens Bologna, Ferrara en Romagna aan de door Napoleon gevormde Cisalpijnsche republiek. Het jaar daarop wordt den paus door de Directoire zelfs de wereldlijke macht als zoodanig ontnomen en in den kerkelijken staat de republiek uitgeroepen. Als echter straks Napoleon de Directoire omverwerpt en, steeds in aanzien en macht gestegen, tot bevestiging daarvan en van het rijk den steun der kerk onmisbaar acht, stelt hij, na de overwinning bij Marengo, bij den vrede te Luneville in 1801 Pius VII weder in het bezit van het grootste deel van den kerkelijken staat.

Maar niet lang zou de paus de gunst van den inmiddels gekroonden keizer deelachtig zijn. Wanneer deze laatste zijn broeder Jozef Bonaparte tot koning van Napels verheft en Pius zich, op grond van zijn opperleenheerschap, daartegen verzet, neemt hij hem de gebieden Pontecorvo en Benevento af en lijft hij deze bij Napels in. Maar erger dingen wachtten den paus. Toen deze weigerde den

„Code Napoleon” in te voeren en den oorlog aan Engeland niet wilde verklaren, teekende Napoleon te Schönbrunn het stuk, waarin de kerkelijke staat bij Frankrijk werd ingelijfd, nadat te voren de pauselijke provincies Urbino, Ancona, Macerata en Camerino in het koninkrijk Italië waren opgenomen. Rome heette voortaan de tweede stad van het rijk, eene vrije keizerlijke stad. De paus behield alleen geestelijk gezag.

Maar alles veranderde weder, toen Napoleon den driedaagschen volkerenslag te Leipzig had verloren, naar Elba was verbannen en het congres te Weenen de kaart van Europa herzag.

Dáár werd de kerkelijke staat in denzelfden omvang hersteld, dien hij vóór den vrede van Tolentino had. Hij kwam dus weder te bestaan uit : 1. het eigenlijke Patrimonium Petri, namelijk Rome met hare omgeving, Comarca en de drie delegaties : Viterbo, Civitavecchia en Orvieto ; 2. Romagna met de vier delegaties : Bologna, Ferrara, Forli en Ravenna ; 3. de Marken met de zes delegaties: Ancona, Urbino, Pesaro, Macerata, Fermo, Ascoli en Camerino ; 4. Umbrië met de drie delegaties : Perugia, Spoleto en Rieti ; 5. de Campagna maritima met de drie delegaties : Velletri, Frosinone en Benevento. Tevens werden de italiaansche landen, nu onder den sterken invloed van Oostenrijk, weder overgeleverd aan vreemde overheerschers. Oostenrijk kreeg zelfs als het ware de opperste leiding over het geheele italiaansche volk, uitgezonderd Tessino, dat als zelfstandig Zwitsersch kanton werd erkend en eenige zuidelijk van de Alpen gelegen dalen, die aan de zwitsersche republiek werden teruggegeven ; verder uitgezonderd Corsica, dat Frankrijk kreeg ; Monaco, dat onder de bescherming van den koning van Sardinië werd geplaatst ; Malta, dat aan de Engelschen werd toebedeeld en de zelfstandig gelaten republiek San Marino. Lombardije en Venetië werden onderworpen aan Oostenrijk, hetwelk ze tot een lombardisch-venetiaansch koninkrijk vereenigde. Ook kreeg Oostenrijk het vroeger tot dit rijk behoord hebbende Istrië en Friaul, benevens het italiaansche deel van Istrië, Triëst en Tirol. Bovendien bleef de invloed van dat rijk in het groothertogdom Toscane, het hertogdom Lucca en de hertogdommen Modena en Parma-Piacenza zeer groot, door de verwantschap hunner vorsten met het oostenrijksche vorstehuis. Alleen waren van dien invloed onafhankelijk de beide Siciliën onder de Bourbons en het herstelde koninkrijk Sardinië, dat, verrijkt door de inlijving van de republiek Genua, de grenzen terugkreeg van 1 Januari 1792. Overigens was en bleef Oostenrijk de Italië beheerschende macht.

Maar steeds sterker ontwaakt de oude begeerte om het juk der vreemde overheersching af te schudden. Het geheim genootschap der democratische partij, de Carbonari, dat zich de onafhankelijkheid van geheel Italië ten doel stelt, bewerkt een opstand nabij Napels in 1820. Sicilië en enkele steden van Sardinië volgen in 1821. Doch oostenrijksche legers dempen ze spoedig. Maar de woelingen

hielden niet op. Eenerzijds werkten vurige volksleiders als Mazzini, die grooten invloed had op de ontwikkeling van Italië's nationalen geest, ze in de hand; anderzijds werden zij versterkt door den afkeer, dien paus Gregorius XVI had van staatkundige hervormingen, en het absolutisme, waarmede hij, dank zij de oostenrijksche wapenen, het voormalig pauselijk gezag wilde herstellen. Steeds krachtiger werd de italiaansche eenheidsbeweging, waarbij zich (straks uit verschillende deelen van Italië ook tal van lagere geestelijken aansloten, maar zij vond altijd weer tegenover zich een onafhankelijken kerkelijken staat, die Boven- en Beneden-Italië van elkander scheidde, en die, te midden der volksonlusten, steeds zijn steun vond in de oostenrijksche troepen, door de nationalistien bij toeneming gehaat. De nieuwe paus Pius IX, aanvankelijk tot hervormingen geneigd, bleek met zijn eersten minister Graaf Rossi niet ongenegen, de richting der neoguelfen uit te gaan, die den kerkelijken staat met Italië in federatief verband wilden brengen en den paus aan het hoofd dier staten-federatie wilden plaatsen. Maar het aanvankelijk vertrouwen, dat vele voorstanders der eenheidsbeweging begonnen waren in den paus te hebben, verdween, toen in den oorlog van koning Karel Albert van Sardinië tegen Oostenrijk in 1848, Pius IX verklaarde dit rijk den oorlog niet te willen aandoen, terwijl zoo goed als geheel Italië achter den koning stond. De radicale richting van Mazzini, die de volkomen vernietiging wilde van den kerkelijken staat om dezen te laten opgaan in het ééne Italië, kreeg toen voor een wijle de overhand. Een romeinsche republiek werd gesticht en de paus nam de wijk naar Gaeta op Napels' grondgebied. De vreugde der mazzinisten was echter van korten duur. De troepen van enkele mogendheden, door Pius te hulp geroepen, herstelden zijn gezag. Steeds duidelijker werd het nu dat niet door geweld, maar door het inwerken op de publieke opinie en in de lijn der internationale politiek het italiaansch-romeinsche vraagstuk moest worden opgelost. De man, die dit beter dan iemand begrepen, de Italiaansche staatkunde verscheidene jaren met toenemend succes in die richting geleid heeft en tot zijn dood in 1861 de alles beheerschende figuur op het tooneel van Italië's staatkunde is geweest, was graaf Camillo Renzo di Cavour.

Zijn vaderland Piemont, dat sinds 1848 het eenige land van Italië was, dat de toen gegeven grondwet handhaafde, was langzamerhand om zijn constitutioneelen en nationalen zin het ideaal der vrijheidsmensen van het schiereiland geworden. De dàar toen opgeheven kreet: „Vereeniging van Italië, weg met de barbaren” weerklonk in de ooren van duizenden. Het koninkrijk Sardinië werd het brandpunt der nationale beweging.

Straks zou Cavour dien stroom leiden en de grondslagen leggen voor Italië's vrijmaking en eenheid, dank zij zijne groote staatsmansgaven, zijn hartstocht voor de vrijheid, zijn onovertroffen vaderlandsliefde.

Van het oogenblik, dat Sardinië zijne constitutie had verkregen, waarop ook hij bij den koning had aangedrongen, trad hij als volksvertegenwoordiger op, om kort daarna in 1850 met de portefeuille van Koophandel, en in het volgend jaar 1851 ook met die van Financiën te worden belast. Toen hij door het toenmalige hoofd van het kabinet d'Azeglio aan den koning werd voorgedragen, moet deze hebben geantwoord: „Ik ga hiermede accoord, denk er echter aan dat hij ten slotte u alle portefeuilles zal afnemen”. Zoo geschiedde het. In October 1852 trad hij, in de hoedanigheid van minister van Financiën, als hoofd van een nieuw kabinet op. Hij is dit gebleven tot zijn dood en is tevens voor en na met de portefeuilles van Binnenlandsche en Buitenlandsche zaken belast geweest. Als minister van Koophandel, waarmede landbouw en marine verbonden waren, sloot hij handelsverdragen met andere volken, verspreidde hij gezonde staats-huishoudkundige denkbeelden, bedekte hij het land met een net van rij- en spoorwegen, verbeterde hij de marine en maakte hij Spezia tot de voornaamste oorlogshaven des lands. Maar zijne waarde voor zijn land kwam eerst ten volle uit, toen hij, als hoofd van het kabinet, feitelijk de leider werd zoowel van de binnen- als van de buitenlandsche politiek. Hij voerde Piemont op de baan der europeesche staatkunde door zijne aansluiting aan het verbond der west-europeesche mogendheden tegen Rusland, in het vertrouwen dat daardoor de bevrijding van Italië zou worden voorbereid.

Hierin heeft Cavour zich niet vergist. Frankrijk en Engeland toonden duidelijk hunne waardeering voor zijn politiek, bij den tegenstand van Oostenrijk om Piemont toe te laten tot het vredescongres te Parijs in 1856. Op hun aandrang toch kon hij dàar met den markies Villamarina tegenwoordig zijn, al werd het hem niet veroorloofd om in ambtelijken vorm aldaar den toestand van Italië ter sprake te brengen. Echter overhandigde hij een nota aan de vertegenwoordigers van Engeland, waarin hij onverholen de oostenrijksche en pauselijke heerschappij de oorzaak noemde van de ellende van zijn vaderland. Bovendien wees hij een weg aan, waarlangs naar zijne meening aan de wenschen der bevolking kon worden tegemoet gekomen en tevens aan het pauselijk gezag, zonder vreemde tusschenkomst, zekerheid kon worden verleend.

De provincies der romeinsche staten, gelegen tusschen de Po, de adriatische zee en de Apenijnen, moesten, zoo meende hij, onder de opperheerschappij van den heiligen stoel geheel en al gesecculariseerd worden, en wat de administratie, de rechterlijke, de militaire en de financieele organisatie betreft, geheel en al van het overig deel dier staten afgescheiden en onafhankelijk worden. Slechts zouden de diplomatieke en godsdienstige betrekkingen voortdurend tot de bevoegdheid van het hof van Rome blijven behooren. Verder zou een leek als pauselijk vicaris deze provincies met ministers en een staatsraad regeeren. De positie

van dezen vicaris zou voor den duur van zijn ambt, die minstens tien jaren zal belooopen, gewaarborgd worden. De ministers, de staatsraad en alle ambtenaren zouden zonder onderscheid door hem worden benoemd. Voorts zouden deze provincies een rechtmatig deel bijdragen tot onderhoud van het romeinsche hof en voor het beheer van de bestaande staatsschuld. Eindelijk zou een nationaal leger door middel van een militaire conscriptie worden georganiseerd. En ten slotte zou, behalve provinciale en gemeenteraden, een algemeene raad voor de contrôle van het budget worden samengesteld.

Vrucht van dit optreden van Cavour was een sterke toenadering van Frankrijk tot Italië. Want niet alleen werd daàr de heerschappij van Oostenrijk in Italië steeds meer onvereenigbaar geacht met hervormingen in de richting van meerdere vrijheid, maar ook beschouwde men daàr de uitbreiding van Oostenrijk's macht tot aan de fransche alpengrenzen als gevaarlijk. Bovendien meende Napoleon dat de verdragen van 1815, waarop de heerschappij van Oostenrijk in Italië berustte, hun eigenlijke beteekenis hadden verloren. Op een geheime samenkomst met Napoleon te Plombières in 1858 werd dan ook aan Cavour de steun van Frankrijk bij een oorlog met Oostenrijk toegezegd. Reeds het volgend jaar brak deze uit, maar, hoewel Oostenrijk bij Magenta en Solferino werd geslagen, zag Cavour zijn ideaal van de vrijmaking van Italië tot de adriatische zee niet verwezenlijkt, ten gevolge van den wapenstilstand, die door Napoleon geheel onverwacht aan Frans Jozef van Oostenrijk werd voorgesteld. Verschillende beweegredenen schijnen daarbij voor den franschen keizer te hebben gegolden. Reeds had op de slagvelden van Magenta en Solferino veel menschenbloed gevloeid en zeer groote offers zou een verder offensief nog kosten. Bovendien was tijdens den veldtocht de verhouding tusschen de fransche en piëmonteesche hoofdofficieren steeds minder goed geworden. Eindelijk deed de houding van Pruisen en Rusland langzamerhand vreezen voor een europeeschen oorlog. Doch hoe dit alles zij, bij den vrede te Zürich in 1859, die op den wapenstilstand van Villa-Franca was gevolgd, werd bepaald dat de beide keizers het tot standkomen eener italiaansche confederatie zouden begunstigen, die dan onder de leiding van den paus zou staan. De keizer van Oostenrijk deed afstand van zijne rechten op Lombardije, met uitzondering van de vestingen Mantua en Peschiera ¹⁾; de keizer van Frankrijk zou dat gebied overgeven aan den koning van Sardinië. Venetië zou een deel vormen van de italiaansche confederatie, terwijl het onder de heerschappij van den keizer van Oostenrijk bleef. De groothertog van Toscane en de hertog van Modena zouden in hunne staten terugkeer-

¹⁾ Deze sterke vestingen, waardoor Oostenrijk, met die van Verona en Legnano, Opper-Italië steeds had beheerscht, werden de vierhoek genoemd.

ren en een algemeene amnestie verleen. De beide keizers zouden van den paus verlangen, dat hij in zijn gebied onvermijdelijke hervormingen invoerde. Beide krijgvoerende mogendheden zouden in hun land allen, die zich bij de gebeurtenissen, die hadden plaats gehad, gecompromitteerd hadden, volledige amnestie verleen. Stilzwijgend werd verondersteld, dat de oproerige Romagna onder de heerschappij van den paus zou terugkeeren.

Cavour was over dezen loop van zaken zó ontstemd, dat hij met zijn geheele ministerie ontslag vroeg. Doch reeds een half jaar later werd hij, omdat als het ware geheel Italië aan zijn zijde stond, door den koning weder met de vorming van een kabinet belast.

Als hoofdpunt van zijn program stelde Cavour nu de spoedige vereeniging van Boven-Italië met Midden-Italië op den voorgrond. Napoleon keurde de toevoeging aan het rijk van het gouvernement Emilia, waartoe Parma, Modena en de legaties behoorden, alsmede die van Toscane goed, tegen den afstand van Savoye en Nizza, een daad, die Garibaldi nooit aan Cavour vergaf. Zoo bereikte deze laatste in korten tijd grootendeels zijn doel.

In overleg met hem landde Garibaldi met zijne vrijwilligers in Mei 1860 bij Marsale, aan den westkust van Sicilië; den 7^{en} September trok hij zegevierend Napels binnen; met de regeering van Frans II en het huis Bourbon was het voor goed gedaan. Kort daarna rukten op Cavour's bevel de generaals Fanti en Cialdini den kerkelijken staat binnen, niet alleen om de Marken en Umbrië te bezetten, maar ook om terstond Sicilië bij het koninkrijk Sardinië te doen inlijven en Garibaldi in toom te houden, die daarmede had willen wachten, totdat geheel Italië was veroverd. Dit plan gelukte geheel. Het pauselijk leger werd bij Castelfidardo verslagen; naast de annexatie van Zuid-Italië was thans die van Midden-Italië een feit. Waren reeds in Maart 1860, ten gevolge eener volksstemming Toscane, Parma en Modena benevens Romagna met Sardinië vereenigd, in October van datzelfde jaar geschiedde dit met Napels en Sicilië, en in November met de Marken en Umbrië, Benevento en Ponto-Corvo. Italië werd dientengevolge in het begin van 1861, met uitzondering van Venetië, de republiek San Marino en het ingekrompen gebied van den kerkelijken staat onder den scepter van Victor Emanuel II vereenigd. Den 17^{en} Maart nam deze den titel aan van koning van Italië. Het grootsche gebouw, door Cavour opgetrokken, naderde zijne voltooiing. De kerkelijke staat beperkte zich nog slechts tot Rome en Comarca met 326504 inwoners, Civitavecchia met 20701 inwoners, Frosinone met 154559 inwoners, Velletri met 62013 inwoners, en Viterbo met 129327 inwoners.

Met ongeëvenaard staatsmanstalent had Cavour dit resultaat bereikt. De aarzelingen van zijn koning had hij overwonnen; de staatkunde van Napoleon ten bate van zijn vaderland gebruikt; republikeinen als Mazzini en Garibaldi in dienst gesteld van zijn politiek; de meerderheid der volksvertegenwoordiging zich steeds

verzekerd. Het zou dan ook geen wonder zijn als *het woord* waar was, dat men Pius IX toeschrijft : „Had ik een raadsman als Cavour, zoo zou ik ook weder constitutioneel worden”, of dat van den ouden von Metternich : „De diplomatie is aan het uitsterven ; heden hebben wij er nog slechts één — en die is helaas ! tegen ons, namelijk Cavour.”

Maar nog was door dit alles het einddoel zijner staatkunde niet bereikt. Duidelijk komt dit uit in de rede, die hij in Maart 1861, nadat Victor Emanuel tot koning van Italië was geproclameerd, in de volksvertegenwoordiging uitsprak en waarin hij deze beide stellingen op den voorgrond plaatste : „Rome” het vaststaand doel onzer nationale politiek en : de vrije kerk in den vrijen staat.

Dit laatste, zelfs het woord waarmede hij 6 Juni 1861 ontsliep, drukte kenmerkend den vrijheidszin uit, die zijn geheele staatkunde beheerschte. Hoewel Cavour stamde uit een streng roomsch-catholieke familie, bleek zijn geest reeds vroeg ontvankelijk voor allerlei invloeden, die hem in botsing deden komen met de begrippen, die dààr heerschten. Eerst werkte daartoe het veelvuldig verkeer te Genève, èn met de protestantsche familie zijner moeder èn met verschillende geleerden, onder wie Alexander Vinet een voorname plaats innam, mede. Het devies van de zwitsersche republiek „Vaderland en vrijheid”, gepaard met groote verdraagzaamheid aldaar, lachte hem, ook voor Italië, als een heerlijk ideaal toe. In de liberale gezindheid van zijn oom, den graaf de Sellon „den vriend der humaniteit” vond hij in menig opzicht den weerklank van eigen neigingen en denkbeelden, die, hoewel nog vaag, toch reeds in hem woelden en werkten.

Op zijne vele reizen die hij als jonkman maakte, was hij meer en meer bevestigd in de overtuiging, dat de nieuwe tijd ook nieuwe eischen aan den staatsman stelde. In Parijs hoorde hij vooral Abbé Coeur met ingenomenheid, waar deze van den kansel sprak : „Men moet vooruit, niet terug zien. Wanneer er gerechtigheid is, zoo moet er een rehabilitatie voor de menschheid volgen, die zich, in den loop der eeuwen door het goddelijk licht, dat het christendom op aarde verspreidt, langzaam maar zeker voltrekt en te krachtiger naar voren treedt, naar mate zij zich meer afspiegelt in het verstand van de zich immer meer ontwikkelende menschheid.” Zelfs beantwoordde zulke taal zoozeer aan zijne eigen aspiraties dat hij later betuigde dat de leer van abbé Coeur diep in zijn geest was doorgedrongen. Guizot leerde hem dat de voortschrijdende beschaving elk struikelblok op haren weg vroeg of laat wegwerpt en dus ieder mensch verplicht is haar te bevorderen. Van Engeland's constitutie werd hij, door een bezoek aldaar, een warm aanhanger, terwijl hij dààr bovendien zag, hoezeer de algemeene welvaart afhankelijk is van de zelfstandigheid van ieders persoonlijkheid, zijne lietde tot zijn werk en zijn deelname aan den nationalen arbeid. Door dit alles bleken hem de grondslagen van een absoluten regeeringsvorm steeds meer uit

den booze, en onderwijs en beschaving lichtende toortsen op het pad der menschheid.

Daarbij wilde hij echter niet weten noch van reactie noch van revolutie. Was de geest van Lodewijk XIV hem vreemd, evenmin wilde hij weten van de theorieën en de republiek van Mazzini. Hij was de man van het „juste milieu”, die, arbeidende voor den maatschappelijken vooruitgang, daarvoor niet den prijs wilde betalen van een algemeene staatkundige en sociale omkeering van de bestaande orde van zaken. Steeds gevoelde hij zich daarbij de warme vaderlander, wiens ideaal de eenheid en de vrijheid van Italië waren en bleven. Hij zag zijn land arm, verbrokkeld, platgedrukt door Oostenrijk; de verschillende regeeringen kleinzielig en koppig, de oogen gericht naar het verleden, zonder blik op de toekomst. De renaissance van Italië wordt dan ook straks zijn levensdoel en alleen wanneer hij daarover handelt, verliest hij eenigermate zijn evenwicht en roept hij uit: „Om Italië te bevrijden van de barbaren, die het onderdrukken, is een eenigszins geweldige crisis onvermijdelijk,” om er echter, als man van het „juste milieu” aanstonds aan toe te voegen, dat de waanzinnige pogingen van de mannen van de toenmalige beweging haar slechts vertragen en het resultaat wisselvalliger maken konden.

Het ligt in den aard der zaak dat een man met zulke gevoelens zich aansloot bij eene richting, die, inplaats van door geweld, door het inwerken op de publieke opinie en in de lijn der internationale politiek het italiaansche vraagstuk wenschte opgelost te zien. De nieuwere geestesstrooming, die men in staatkundige termen als de conservatief-liberale zou kunnen aanduiden, was vooral gevoed door de geschriften van Vincenzo Gioberti, priester en hoogleeraar in de wijsbegeerte, van graaf Cesare Balbo, en Massimo d'Azeglio, alle drie, evenals Cavour te Turijn geboren. Eerstgenoemde begint met de opmerking dat niemand zijne krachten productief kan maken en al zijn macht kan uitoefenen, tenzij hij er eerst van bewust is ze te bezitten, om vervolgens deze waarheid op zijn volk toe te passen. Geen volk kan in de wereld de plaats behouden, die het toekomst, tenzij het zelf gelooft die waardig te zijn, en het italiaansche volk kan dit gelooven op grond van het feit dat het van ouds het volk is der ware beschaving en der hoogste geestescultuur. Maar zijn fout is dat het in zichzelf te weinig gelooft — en daarom draagt het 't juk der vreemde overheersching en is het een prooi van vernedering en ellende. En nu striemt hij, na het machtsbewustzijn van het latijnsche ras te hebben gesterkt, de slapheid zijner tijdgenooten door hen toe te roepen: „Wat doen wij voor schoons en groots? Waar zijn onze bewijzen van moed en verstand? Waar onze vloten en onze kolonies? Onze gezanten aan vreemde hoven? Welke plaatsen hebben zij dáár? Welk gewicht heeft de naam Italië in het europeesch concert? Bezoeken en kennen de vreemdelingen ons land nog om een andere reden dan om er de onveranderlijke schoonheid van zijn

hemel te genieten en zijne ruïnen te bezien?" En dan gaat hij striemend voort : „Dit alles is alleen uw schuld ; met een weinig goeden wil en kracht kunnen wij zonder schokken, zonder revolutie, zonder onrecht, nog eens een der eerste volken van de wereld worden." De weg hiertoe is voor Gioberti de vorming van de verschillende staten op het schiereiland tot een statenbond, onder eerevoorzitterschap van den paus. Want hij wil niet vergeten dat Italië, vooral vanwege den heiligen stoel, een land van zoo schoone cultuur is geworden. Hij droomt zelfs van een primaat van Italië, door middel van den paus, over alle cultuurstaten der wereld, en hij roept Italië toe : „Richt u op, trekt voort onder de vlag van uw vorst en het kruis van uw God."

Deze vlamme taal sloeg in. Alleen het zoogenaamd positieve deel van Gioberti's geschrift, waarin hij voorstelde den paus tot opperchef van den italiaanschen statenbond te maken, lokte verzet uit bij velen, die met Gioberti de renaissance van het land beoogden. Het werk van graaf Cesare Balbo leverde daarvan het bewijs. Ook hij noemt de tegenwoordige staatkundige organisatie van Italië verkeerd. Maar vóór alles is tot hare verbetering noodig, dat Oostenrijk zijn rijke bezittingen in Italië prijs geeft en het zal dit zeker doen, wanneer het daarvoor het turksche rijk, dat toch van zelf ineenvalt, in ruil krijgt. Want de trek is dáár naar het Oosten. Allereerst moet dus de nationale grond worden vrij gemaakt. Door wien? De schrijver slaat het oog op Noord-Italië, dat twee voordeelen heeft, namelijk dat der gevaren, zoodat dáàr de nationale zin het sterkst spreekt, en dat van mogelijken groei. En in dat Noord-Italië is het de monarchie van Savoye, nabuur der provincies, die slaven zijn van den vreemdeling, welke deze alleen aan Italië kan teruggeven. Desnoods met kracht van wapenen moet de souvereiniteit van den koning van Sardinië over geheel Noord-Italië worden uitgebreid en een tolunie met de overige italiaansche staten worden gesloten, den kerkelijken staat inbegrepen.

Nog meer sympathie dan het werk van Gioberti vond dat van Balbo, zoowel om de vooropgestelde noodzakelijkheid van de verdrijving van Oostenrijk als om den kennelijken toelieg koning Karel Albert te dwingen tot handelen. Cavour gevoelde dit terstond en schreef overtuigd te zijn, dat de welsprekende roepstem, die graaf Balbo gericht heeft tot alle italianen, meer dan één borst zal hebben doen trillen, die bedekt is met kenteekenen van de eerste waardigheden van den staat en dat hij meer dan één echo zal hebben wakker geroepen onder hen die, getrouw aan de tradities van hun voor-
geslacht, van het beginsel der legitimiteit den grondslag van hun politiek geloof maken.

Ook de derde schrijver dier dagen, Massimo d'Azeglio, wiens kort maar geestdriftig geschrift wellicht den meesten indruk maakte, pleitte voor de beginselen van politieke en persoonlijke vrijheid, de eenheid van Italië, de verdrijving der oostenrijkers, de vernietiging

van het huidig, onrechtmatig regiem. De kring van hen die oordeelden dat het dien kant uit moest, werd steeds grooter; over geheel Italië breidde zich in betrekkelijk korten tijd de beweging uit; zoowel meer radicale als meer conservatieve bestanddeelen sloten zich er bij aan, want het enthousiastisch patriotisme was de band, die allen verbond. In dat strijdperk trad toen ook Cavour, die er de schoonste lauweren zou behalen en die het grootste aandeel zou verkrijgen aan de vestiging van het nieuwe koninkrijk Italië. Daarbij was en bleef zijne leuze: „De tijd der samenzweringen is voorbij; de emancipatie der volkeren kan de vrucht niet zijn van een complot of van een verrassing; zij is de noodzakelijke consequentie van den voortgang der christelijke beschaving, van de ontwikkeling van het verstand, geworden.”

Wat nu in het bijzonder zijne verhouding als staatsman tot de kerkelijke vraagstukken aangaat, had zijne persoonlijke ontmoeting met Vinet en de studie van diens werken grooten invloed op hem heeft uitgeoefend. Vooral gold dit diens geschrift „Du respect des opinions”, waarin hij de absolute vrijheid van openbare godsdienstoefening tegenover den staat en de onvoorwaardelijke vrijheid van den staat van elken kerkelijken druk had geëischt, en het werk: „Essai sur la manifestation des convictions religieuses et sur la Séparation de l'Eglise et de l'Etat”, waarin Vinet genoemde beginselen verder had ontwikkeld. Ook hadden gesprekken te Parijs met Victor de Broglie en Tocqueville, die eveneens poogden de volle vrijheid van de kerk met die van den staat te verbinden, zijn denken en streven in die richting geleid. Daarin was hij versterkt door de inbreuk, die hij in Piemont van wege de kerkelijke overheid telkens op de persoonlijke vrijheid en de rechtspleging van den staat gemaakt zag. Nemen wij nu daarbij in aanmerking, dat hij van nature een hartstochtelijk voorstander van de vrijheid was, overtuigd, dat zoowel de godsdienst als de staat alleen in de sfeer der vrijheid hunne volle kracht kunnen ontwikkelen, dan verstaan wij dat hij, minister geworden, het kerkelijk-politieke vraagstuk in Italië poogde op te lossen in den zin van: „De vrije kerk in den vrijen staat”.

Dit was voor hem als het ware de sluitsteen van zijn liberale staatkunde. „Wij gelooven dat het beginsel der vrijheid moet worden toegepast op al de deelen van de godsdienstige en burgerlijke samenleving, wij willen de oeconomische vrijheid, de administratieve vrijheid, de volledige en absolute gewetensvrijheid, alle politieke vrijheden, die vereenigbaar zijn met de handhaving der openbare orde, en als de consequentie van deze orde van zaken, achten wij, voor de harmonie van het gebouw, dat wij willen oprichten, de toepassing van het beginsel der vrijheid noodzakelijk op de betrekkingen tusschen kerk en staat. En in diezelfde rede, in de Kamer den 27^{en} Maart 1861 gehouden, deed hij als het ware een beroep op den paus om afstand te doen van de wereldlijke macht, ter

wille van zijn eigen vrijheid in deze welsprekende woorden : „Heilige Vader, de wereldlijke macht is voor u geen waarborg van onafhankelijkheid ; zie er van af en wij zullen u de vrijheid geven, die gij tevergeefs sinds drie eeuwen aan al de groote catholieke mogendheden hebt gevraagd ; die vrijheid, gij hebt er hun enkele brokstukken van ontrukkt in de concordaten, die zij *u* afdwongen om *hun* zekere privilegies toe te staan, wat zeg ik ? het gebruik zelfs van geestelijke wapenen, welnu, die vrijheid, die gij nooit hebt kunnen verkrijgen van de mogendheden, die zich er op beroemen uwe bondgenooten, uw aan u verknochte zonen te zijn, wij komen u haar in al hare volheid aanbieden ; wij zijn gereed om in Italië dit groote beginsel te proclameeren : de vrije kerk in den vrijen staat.”

Cavour heeft gepoogd in een ontwerp die gedachte te belichamen, die als compensatie moest dienen voor het verlies van 's pausen wereldlijke macht. Acht artikelen werden opgesteld, die als grondslag van de onderhandelingen moesten dienen. In artikel 1 werd gezegd, dat de paus alle persoonlijke prerogatieven van een soeverein en de voorrechten, die hij krachtens gewoonte boven den koning en de andere soevereinen bezat, zou behouden ; dat de kardinalen den titel en de eer van vorsten zouden genieten en totgeen verantwoording zouden kunnen worden geroepen van hun daden, die zij in hunne hoedanigheid van raadgevers van den paus verrichten. Zelfs wilde Cavour de mogelijkheid zien geopend dat een zeker aantal kardinalen in den senaat zitting zou hebben. Volgens artikel 2 zouden voor het inkomen van den paus en de kardinalen een aantal onroerende en roerende goederen worden aangewezen; het Vaticaan en eenige andere paleizen den paus toebehooren en deze plaatsen vallen buiten de jurisdictie van de overheid. Daarbij werd echter gevoegd, dat aan de pauselijke paleizen geen asylrecht zou worden verleend. Het beginsel van de vrijheid en onafhankelijkheid van kerk en staat zou worden vastgelegd in deze bepalingen van artikel 3: ten eerste dat de paus in elk geval zijne buitenlandsche nuntiaturen behoudt en ook in geval van oorlog beschikt over legaties, die onschendbaar zijn ; ten tweede dat hij in iederen canonischen vorm uitoefent de wetgevende, rechterlijke en uitvoerende macht ; ten derde dat hij, zonder inmenging van de regeering, vrij verkeer heeft met alle bisschoppen en geloovigen, en omgekeerd, ten vierde, dat op dezelfde wijze de bisschoppen in hunne diocesen en de pastoors in hunne parochies bij de uitoefening van hun ambt en de bediening der sacramenten vrij zijn van elke inmenging der regeering en ten laatste dat de prediking, de drukpers, het kerkelijk onderwijs en het vereenigingsleven vrij zijn, mits een en ander niet strijdt met de openbare orde. Cavour wilde met dit laatste verhinderen dat het woord godsdienst zou worden misbruikt tot politieke doeleinden, om de bestaande regeering omver te werpen en de wetten te overtreden. Met deze bepalingen zouden het „placet”, het „exequatur”

en dergelijke afgeschaft zijn. Bij buitengewone feestelijkheden, jubileums, concilies en dergelijke moest echter, ter handhaving van de openbare orde, een en ander vooraf aan de burgerlijke overheid worden medegedeeld. Cavour droeg dengenen, die over deze artikelen met den heiligen stoel zouden onderhandelen, op, de invoering aan te kondigen van het burgerlijk huwelijk. In artikel 4 werd gezegd, dat de staat de vrijheid van de kerk respecteert, maar haar bij de uitoefening van hare geestelijke rechten zijn steun niet verleent; verder dat de geestelijkheid, zoowel als geheel genomen als persoonlijk, aan de algemeene wetten van den staat, met alle andere burgers, is onderworpen, en dat de staat aan geen enkele godsdienstige vereeniging rechtspersoonlijkheid toekent. Daarbij merkt Cavour op, dat de weigering dezer rechtspersoonlijkheid voor het bestaan der vereeniging zelf geen bezwaar oplevert, en de leden zelf wél vermogen kunnen bezitten. De nominatie voor bisschop zou, volgens artikel 5, geschieden naar een kiesstelsel, dat in bijzonderheden nog moest worden vastgesteld. De staat ziet van elk recht op dit punt af, behoudens zijn recht van veto in hoogst gewichtige gevallen en laat aan de kerk de benoeming over van kanunniken en pastoors, die tot dusverre in zijne handen is geweest. Cavour gaf zijnen onderhandelaars de opdracht mede de voorstellen, die naar aanleiding van dit artikel zouden worden gedaan, slechts ad referendum aan te nemen. Want zoolang de kerk en de gezamenlijke clerus niet oprecht de liberale beginselen, die deze bepalingen beheerschen, aannemen, kan de regeering haar tegenwoordig recht niet geheel prijsgeven, zoodat ook de eerste keer de nominatie voor de vacante bisdommen plaats heeft na overleg tusschen den koning en de pauselijke regeering. Volgens artikel 6 zal een zoodanige menigte roerend en onroerend goed worden aangewezen als voor onderhoud en decorum van het episcopaat, de cathedraalkapittels, de cathedralen, seminaries en de geestelijkheid, die met de zielszorg is belast, noodig is. Een getal van 80 diocesen zal er zijn. Van de genoemde goederen, eens voor goed vastgelegd, zal belasting door den staat worden geheven, maar zij zullen uitsluitend onder beheer van de geestelijkheid staan. De onroerende goederen zullen niet, zonder goedkeuring der regeering, kunnen worden vermeerderd. De regeering keert een levenslang pensioen aan de leden der ontbonden vereenigingen uit. Bij dit artikel 6 wordt de opmerking gevoegd, dat de staat niet bijdraagt in de kosten, die bij de verdeling van het kerkegoed worden gemaakt. Artikel 7 zegt, dat iedere wet, elk concordaat, elk gebruik of privilege van den staat zoowel als van de kerk, die in strijd zijn met de in de vorige artikelen uitgesproken beginselen, als afgeschaft worden beschouwd.

Cavour's wensch was dat dit compromis, na onderteekening door den staats-secretaris van den heiligen stoel en den minister van buitenlandsche zaken, aan het parlement zou worden voorgelegd en, nadat dit zijne goedkeuring er aan gehecht zou hebben, en het door

den paus en den koning zou onderteekend zijn, het verdrag niet slechts kracht van wet zou hebben, maar een bestanddeel van de constitutie zou uitmaken en als een bilateraal contract zou gelden. Onmiddellijk daarna zou de koninklijke regeering formeel bezit nemen van de pauselijke staten. Een commissie van zes personen, drie van elke partij, zou dan in Rome samenkomen, om in den kortst mogelijken tijd de uitvoering der conventie ter hand te nemen, en de daarmede samenhangende strijdpunten te beslissen.

Een artikel, dat op de vernietiging van de wereldlijke macht betrekking zou hebben, werd niet geformuleerd. De onderhandelaars zouden in elk geval ieder voorstel over de redactie van zulk een artikel slechts ad referendum mogen aannemen.

Tot onderhandelingen over deze artikelen met den heiligen stoel is het niet gekomen. Antonelli verklaarde namens den paus, dat de vraag naar het bestaan van den kerkelijken staat er eene was van internationalen aard, waarover hij dus niet voor zich alleen kon handelen. Doch dit concept blijft van beteekenis, omdat het de lijnen aangeeft, waarlangs de latere garantiewet zich beweegt. Ook in zooverre kan Cavour er de geestelijke vader van worden genoemd.

Afgescheiden echter van het vraagstuk van de wereldlijke macht van den paus, heeft Cavour, tijdens zijn ministerschap andere ter hand genomen, die de wrijving tusschen Piemont en den heiligen stoel moesten vermeerderen. Trouwens — de regeeringen aldaar waren hem sinds 1848 hierin voorgegaan. Het ministerie-Balbo had de vrijheid van drukpers verleend. Waldensen en calvinisten werden in dat land begunstigd. De wet van 25 April 1848 eischte het koninklijk „exequatur” voor pauselijke besluiten, die van 25 Augustus 1848 verbood het voortbestaan der Jezuiten-orde binnen het grondgebied en bracht hare goederen onder staatsbeheer. Behalve in Savoye werden in het koninkrijk Sardinië de nederzettingen van de vrouwen van „het heilige hart” verboden. Den 4^{en} October 1848 kwam er een wet, die het geheele onderwijs in sterke mate onder staatstoezicht bracht en waarbij aan de bisschoppen het toezicht op de studies aan de universiteiten en openbare scholen werd ontnomen. In December van hetzelfde jaar verbood de regeering, dat de theses bij de publieke examens aan de universiteiten te Turijn aan het oordeel der bisschoppen onderworpen werden. Diep ingrijpend was de wet van 9 April 1850, die de toepassing van de door de staatswetten bepaalde straffen uitsluitend in de handen van den wereldlijken rechter legde, het asylrecht der kerken ophief en aan wereldlijke en geestelijke corporaties verbood onroerende goederen te aanvaarden zonder machtiging van de regeering. De wet van 5 Juni 1850 gaf daaraan uitbreiding door de bepaling, dat in het algemeen geen onroerende goederen, schenkingen en legaten mochten worden aanvaard zonder machtiging van den koning.

Niettegenstaande de gedurige protesten van Rome ging de rege-

ring van Sardinië rustig op den eens ingeslagen weg voort. Den 18^{en} Maart 1851 werden de ridder-orden van den heiligen Mauritius en Lazarus, die uitgebreide goederen bezaten, in wereldlijke orden omgezet, zoodat voortaan ook niet-catholieken daarvan lid konden worden en den 15^{en} April 1851 teekende de koning eene wet, waarbij de tienden van elken aard en elken rechtstitel, die tot dusverre aan de geestelijkheid, de corporaties en de instellingen van het eiland Sardinië waren uitbetaald, afgeschaft werden. Den 13^{en} Mei van datzelfde jaar ging er eene ministerieele beschikking uit, waarbij de voorwaarden werden opgesomd, waaronder de staat voortaan de professoren aan de seminaries bezoldigde, en den 23^{en} Mei volgde een koninklijk besluit, waarbij de goederen uit de doode hand belast werden met een kerkelijke taxe van vier procent. In het einde van hetzelfde jaar, den 27^{en} November 1851 kwam er eene bekendmaking van den minister van onderwijs, waarin gezegd werd, dat alleen zij, die de staatsuniversiteit bezocht en een academischen graad hadden gekregen, een beneficie kunnen krijgen.

Het ligt in den aard der zaak dat de verhouding tot den heiligen stoel door al deze maatregelen steeds ongunstiger was geworden. Maar deze werd nog veel meer verscherpt, toen het kabinet-Cavour in 1855 kwam met een wetsontwerp betreffende opheffing van religieuze genootschappen en eenige kerkelijke stichtingen nevens andere maatregelen betreffende den staat der behoeftige geestelijken. De beweegreden tot indiening daarvan was tweeeërlei. Ten eerste was gebleken, dat de geestelijkheid over groote schatten beschikte en derhalve voortgaande subsidieering van wege den staat, met het oog op den allerslechtsten toestand van 's lands financiën, niet langer te verdedigen was. En ten andere was de regeering van oordeel, dat eene veel betere verdediging der salarissen van den clerus moest plaats hebben, ten gevolge waarvan de lagere geestelijkheid niet langer zoo slecht bezoldigd bleef. Zij achtte de onderdrukking dezer laatste door de bisschoppen, wat het geldelijke betreft, schadelijk voor maatschappij en staat. Om die redenen diende de regeering dit ontwerp in.

Cavour stelde echter bij de verdediging op den voorgrond, dat het de regeering niet te doen was om confiscatie of annexatie der kerkelijke goederen. Reeds uit staatkundig oogpunt was hij hiervan afkeerig, omdat de geestelijkheid zooveel mogelijk aan de burgerlijke maatschappij moet worden verbonden en de grondeigendom daar voor één der beste middelen is. Aan den anderen kant merkte hij echter op, dat het eigendomsrecht zijne grenzen heeft en in alle moderne wetten zijne uitgebreidheid, zooals vroegere eeuwen die kenden, is beperkt geworden. Ten aanzien van goederen van zedelijke lichamen nu kan dit beter dan ergens anders geschieden, omdat dáár de eigendom zelfs niet het recht van elk der leden op de beschikking over een deel van het gemeenschappelijk goed impliceert. Geen enkele gebeneficeerde kan er over beschikken als

ware het zijn eigendom ; zelfs kan hij het niet eenvoudig als vrucht gebruiken, omdat hij ook als zoodanig aan zekere voorwaarden is gebonden. Maar niet alleen kan hier naar de natuur van de beneficie van geen eigendom sprake zijn ; ook is dit volgens den uitgedrukten wil der oorspronkelijke gevers niet het geval. Geen enkele hunner heeft bij een dergelijke gift gedacht aan de voordeeling van den een in tegenstelling met den ander. Men wilde slechts eene vergoeding schenken voor diensten, aan de kerk en den staat bewezen.

Waar de zaak zóó staat, was Cavour van oordeel, dat men, gegeven de veranderde tijdsomstandigheden en de eischen van den kerkdienst zelf, gerust wijzigingen mocht brengen in de distributie van de in het wetsontwerp bedoelde goederen. Sprekende over die veranderde tijdsomstandigheden wees Cavour er op, dat vele orden haar reden van bestaan hadden verloren. In vervlogen eeuwen, toen de barbaren in Europa de macht in handen hadden, waren verscheidene dezer orden gelukkige toevluchtsoorden geworden voor wetenschap en kunst, industrie en landbouw. Maar sinds de staat zelf steeds meer deze belangen is gaan behartigen, hebben zij meer en meer een louter contemplatief en ascetisch karakter gekregen, waarbij zij veelal tegenover het hedendaagsch cultuurleven zijn komen te staan. Daarom betwijfelde Cavour of de monniken nog wel nuttig zijn, zelfs voor den godsdienst. In dit verband noemde hij het opmerkelijk, dat in Savoye, waar de monniken het minst talrijk van geheel Italië zijn, de religie het meest bloeit en de geestelijkheid den grootsten invloed heeft.

Achttē Cavour de regeering derhalve ten volle gerechtigd, het bedoelde ontwerp voor te stellen, hij beschouwde het niet minder dan noodzakelijk. Het was onbillijk dissenters, wier kerkgenootschappen zelf gewoonlijk geen eigendommen bezaten, door middel der belasting, te laten betalen voor een kerk, wier geestelijken voor het meerendeel groote rijkdommen bezitten. Maar nog minder kon de staat toelaten dat, door middel ook van zijne bijdragen, zulk een schromelijke ongelijkheid tusschen de inkomsten van de lagere en hoogere geestelijkheid bleef bestaan. Door het in beheer nemen van de goederen van bepaalde orden kon de staat derhalve die ongelijkheid binnen behoorlijke perken terugbrengen en tevens menigen nood des volks lenigen. De rechtspersoonlijkheid, die de in de wet genoemde corporaties aan den staat dankten, werd haar door den staat ontnomen, opdat deze hare goederen in beheer kon nemen ten bate van kerk en staat beide.

Op deze wijze heeft Cavour de wet, die, naar den toenmaligen minister van justitie Ratazzi, de wet-Ratazzi wordt genoemd verdedigd. Den 2^{en} Maart 1855 werd zij in de Kamer, den 22^{en} Mei in den Senaat met enkele wijzigingen aangenomen. Den 29^{en} Mei bekrachtigde de koning haar. Cavour had ook dit pleit gewonnen.

Bij deze wet werd aan alle koosters en geestelijke corporaties in

de sardinische staten de rechtspersoonlijkheid ontzegd, zoodat wèl haar voortbestaan mogelijk gemaakt, maar haar de aanspraak op de tot dusverre bezeten eigendommen werd ontnomen. Zij konden niet weder worden opgericht tenzij bij een bijzondere wet. Alleen die van de zusters der barmhartigheid en van den H. Jozef en de godsdienstige corporaties, werkzaam op het gebied van opvoeding, openbaar onderwijs, prediking en ziekenverpleging, die in een bijzonder koninklijk besluit zouden worden opgesomd, werden daarvan uitgezonderd. Echter behoudt de regeering zich het recht voor om het aantal leden en de voorwaarden van haar voortbestaan te bepalen. De kapittels der collegiale kerken en de beneficiën, waarmede geen persoonlijke verplichting is verbonden, worden opgeheven. Alleen kunnen bij koninklijk besluit eenige belangrijke collegiaatkapittels in de voornaamste steden van het rijk blijven bestaan. Intusschen komen alle goederen van de opgeheven corporaties onder de administratie van den staat, terwijl de inkomsten daarvan, met die welke verkregen worden uit de belastingen op de kerkelijke goederen, een afzonderlijke kas vormen. Daaruit zouden worden betaald : *a* de pensioenen, die door de wet noodig worden ; *b* de verbeterde pastoorssalarissen ; *c* de toeslagen tot schadeloosstelling voor de aflossing der tienden op het eiland Sardinië. Bovendien zullen de kapittelheeren eene levenslange, jaarlijksche vergoeding ontvangen, berekend naar hun inkomen gedurende de laatste vijf jaren. De goederen, waaruit domheersplaatsen en beneficiën betaald worden en die staan onder het patronaat van leeken, behooren voor de ééne helft aan den bezitter van het patronaatsrecht, voor de andere helft aan de zoeven vermelde publieke kas. Eindelijk wordt op abdijen, domheersplaatsen, parochies, seminaries, konvikten en dergelijke een nieuwe belasting gelegd.

Het is begrijpelijk, dat deze wet een storm van verontwaardiging veroorzaakte. De regeering gevoelde zich echter sterk door den steun van het volk, niet het minst ook van de lagere geestelijkheid, wier stoffelijke positie door deze wet werd verbeterd, vooral toen de paus haar veroorloofde de verbeterde tractementen aan te nemen. Zij hief 300 kloosters op ; 22 geestelijke orden in 264 huizen met 4000 personen bleven bestaan. Zoo schreed Cavour onverschrokken voort.

Na zijn dood is men met maatregelen als door hem de een na den ander genomen waren, doorgegaan.

Zijn opvolger als minister-president Ricasoli formuleerde voorstellen, waaraan de gedachte ten grondslag lag om de rechten van de nationaliteit en den heiligen stoel met elkander te verzoenen. Onder voorwaarde dat de koning van Italië bezit zou nemen van Rome, zou de paus aldaar in zijn waardigheid en onschendbaarheid worden gehandhaafd. De kardinalen zouden den titel van prins behouden en de eerbewijzen daaraan verbonden. De koning waarborgde den paus de volkomen vrijheid voor alle handelingen, door hem te verrichten, krachtens zijn goddelijk recht als hoofd der kerk en

het canoniek recht als patriarch van het westen en dat van het primaat van Italië. Ook kende de koning den paus het recht toe om nuntiusen naar het buitenland te zenden. De paus zou met de bisschoppen en de geloovigen en dezen wederkeerig met hem briefwisseling kunnen houden zonder tusschenkomst der regeering. Ook zou hij synoden en concilies kunnen bijeenroepen, in den vorm en ter plaatse naar zijn goedvinden. De bisschoppen in hun diocesen en de pastoors in hun parochies zouden onafhankelijk zijn van alle inmenging van het gouvernement ; alleen blijven zij onderworpen aan het gemeene recht in gevallen van overtredingen, die door de wet gestraft worden. De koning zou afstand doen van alle patronaatsrechten en de regeering van alle inmenging ten aanzien van de benoeming der bisschoppen. Zij bezorgt aan den heiligenstoelen vaste en onaantastbare dotatie, waarvan het bedrag bij gemeenschappelijk overleg bepaald wordt ; met de mogendheden zal over het bijdragen daaraan harerzijds onderhandeld worden. Datzelfde zal geschieden over de waarborgen van wat verder is bepaald. Commissarissen door paus en koning benoemd, zouden trachten omtrent dit alles tot een vergelijk te komen.

Vooralsnog kwam echter van deze voorstellen niets. Anders ging het onder het bewind van zijn opvolger Ratazzi met de wet van 21 Augustus 1862, die aan de bij de wet van 1855 tot stand gekomen kerkelijke kas zoowel de onroerende goederen, die reeds in beslag genomen waren als die waarmede dit niet het geval was, onttrok. Voor die kas zou een rente van 5% in het register der nationale schuld worden ingeschreven, een percentage dat gelijk stond met de rente dier goederen. De administratie van de overheid zou dan de goederen tot zich trekken en de staat het verschil genieten, dat tusschen de kapitaalswaarde dier goederen en die der rente bestond. In Juni 1863 ging men, na de inlijving van Napels bij het koninkrijk, tot de inning der kerkelijke goederen over, waarna in December van datzelfde jaar de volksvertegenwoordiging met groote meerderheid besloot tot de afkoopbaarheid der kerkelijke tienden en grondrenten.

De wet van 7 Juli 1866 kwam deze wet nog verscherpen. Had de wet van 1855 nog maar aan de daarin genoemde corporaties de rechtspersoonlijkheid ontnomen, bij die van 1866 werd gezegd dat de wereldlijke en geestelijke orden, corporaties en congregaties, armenhuizen en kloosters, waarin men samenleefde en die een geestelijk karakter droegen, niet langer door den staat werden erkend. De daartoe behoorende huizen en inrichtingen werden opgeheven. De kerkelijke kas van de wet van 1855 werd vervangen door een fonds, hetwelk het vermogen der opgeheven religieuze corporaties beheeren en te gelde maken zou. Zoowel dit vermogen als de onroerende goederen der rechtspersonen, die blijven bestaan, zullen in staatsrenten worden omgezet. Deze renten, voor zoover zij betaald worden aan de rechtspersoon blijvende corporaties, zullen

het bedrag niet te boven gaan, hetwelk zij zelf als bedrag van hun inkomen hebben opgegeven, toen het ging om de vaststelling van de zoogenaamde manus-mortua taxen. Verder bepaalde de wet dat de leden der opgeheven vereenigingen van den dag van hare afkondiging af gerechtigd zouden zijn tot uitoefening der burgerlijke en staatkundige rechten, en een jaarlijksch pensioen zouden ontvangen naar gelang van den duur en den aard hunner orde. Een derde deel van dat pensioen werd ingehouden, wanneer zoo iemand een uit de openbare kas bezoldigd ambt kreeg. Nonnen die het vroegere leven wenschten voort te zetten, zouden woningen krijgen, waar zij voortaan met elkander konden leven. De renten worden als volgt besteed: *a.* tot voldoening der parochiale lasten, vrome legaten en alle andere weldadigheidsdoeleinden en die van het openbaar onderwijs, welke tot den werkkring van de leden der opgeheven vereenigingen behoorden; *b.* tot betaling van de zoeven vermelde pensioenen; *c.* tot dekking der onkosten, die ten aanzien van den eeredienst voor rekening van den staat komen. Wat er dan nog overschiet, komt ten bate van het ministerie van onderwijs.

Aan het staatsdomein gingen niet over: 1. gebouwen, die voor scholen, kinderbewaarplaatsen en armenhuizen noodig zijn; 2. bepaalde goederen, die zijn onderworpen aan zekere speciale voorwaarden; 3. boeken, handschriften, wetenschappelijke oorkonden, monumenten, kunstwerken, kostbaar gereedschap en archieven van de tot die vereenigingen behoorende kerken en huizen. Eene commissie, saamgesteld uit drie senatoren en kamerleden en drie door den koning gekozen personen krijgt hierover het beheer; diezelfde commissie zal het toezicht hebben over de opbrengst der goederen, die de staat tot zich heeft getrokken. De schulden, lasten en in het algemeen de verplichtingen van de leden der opgeheven vereenigingen worden slechts in zooverre door den staat overgenomen als zij het bedrag, dat op het oogenblik van de inbezitneming is vastgesteld of dat van het bezit, hetwelk in een vijfpercents kapitaal is veranderd, niet overschrijden.

De bestuurders der geestelijke huizen en vereenigingen moeten binnen drie maanden na de afkondiging der wet den staat hunne goederen aanwijzen. Weigering, vertraging, verheimelijking, verduistering worden met boeten en verlies van pensioen gestraft, ongeacht de straffen, die de wet daarop stelt. Het zuivere bedrag der goederen wordt naar het gemiddelde der laatste tien jaren berekend. Met betrekking tot de beide Siciliën wordt aan de bepalingen van de wet van Augustus 1862 niets veranderd.

Het ligt in den aard der zaak dat deze opheffing van kloosters in het thans uitgebreide koninkrijk Italië zeer diep ingreep in geheel het italiaansche, vooral in het familieleven, waaruit zoo menig zoon of zoo menige dochter zich daarin had begeven.

De regeering echter aarzelde in dezen niet. Zelfs ging zij het

volgend jaar bij de wet van 15 Augustus 1867 nog eene belangrijke schrede verder. Daarin werd namelijk het beginsel van de conversie van het kerkelijk vermogen op een groot aantal inrichtingen toegepast, die bij de wet van 1866 nog vrij waren gelaten. Niet langer namelijk zouden als zedelijke lichamen worden erkend : de kapittels der collegiale kerken ; kerken, waar een priester de bediening uitoefent om aldus voor het verkrijgen van een beneficie in aanmerking te komen ; gemeentelijke kapellaniën, waarvan de stichting en dus ook het recht van benoeming aan de burgerlijke gemeente toekwam, en koor-kapellaniën, die tot koorgebed verplichten, met uitzondering van de kapellaniën, waaraan zielszorg is verbonden, en die slechts uit één enkel beneficie bestaan, dat zielszorg vordert of waarbij een deel der inkomsten van het overige wordt afgezonderd om daarvan den pastoor der parochiekerk passend te kunnen onderhouden ; verder de kanonikaten, de beneficies en de kapellaniën, die tot de bisschoppelijke kapittels behooren en waarvan het benoemingsrecht wordt uitgeoefend door den koning of door andere wereldlijke personen ; de abdijen en prioraten, die met abdijen in verband staan ; de beneficies, waaraan krachtens hun stichtings-oorkonde voor het oogenblik geen zielszorg is verbonden of waarbij niet op den voorgrond staat den pastoor steeds ter hulp te komen in de uitoefening van de zielszorg ; prelaturen en kapellaniën van kerkelijken of wereldlijken aard ; inrichtingen van blijvenden aard onder welken naam of titel ook, die in het algemeen als pieuze stichtingen of erfmakingen voor den eeredienst zijn gesticht, al is het niet met een kerkelijken titel, uitgezonderd kerk-fabrieken en inrichtingen tot onderhoud van gewijde en voor den eeredienst noodzakelijke gedenkteekenen en gebouwen. Verder wordt van de instellingen van deels kerkelijken deels wereldlijken aard slechts het laatste deel gehandhaafd.

Aan de bezitters van nu opgeheven beneficies wordt een pensioen uit het staatsfonds toegezegd, mits zij hun ambt blijven waarnemen ; het bedrag van dit pensioen zal overeenkomen met het netto-bedrag der gewone, behoorlijke dotatie. Voor de bisschoppen wordt een jaarlijksch inkomen van 10,000 tot 20.000 fr., voor de pastoors van 800 tot 10.000 fr. vastgezet. De 288 in Italië bestaande seminaries worden tot 21 teruggebracht. De gebouwen, die tot de opgeheven seminaries behooren, benevens hunne dotaties, worden in de gemeenten, waar zij zich bevinden, gebruikt voor het lager leeken-onderwijs. Van het winstgevend kerkelijk vermogen zal de staat voor eenmaal een taxe van 30 procent heffen ; alleen pastoorsprebenden en enkele te gering gedoteerde plaatsen worden hiervan uitgezonderd. Het grondbezit zou slechts aan genoemde pastoorsprebenden verbonden kunnen blijven, alsmede erkend worden ten aanzien van bisschoppelijke paleizen en seminaries met hunne tuinen en ten aanzien van openbare kerken met hare daarbij behorende dienstgebouwen en gronden, voor den dienst bestemd.

Alle overig kerkelijk onroerend goed wordt door den staat tot zich getrokken en verkocht ; in de plaats daarvan wordt ten behoeve van de door den staat erkende instellingen een rente in het register van de staatsschuld ingeschreven en wèl tot het zuivere bedrag, dat bij den aanslag in de belasting op het goed in de doode hand was vastgesteld.

Zoo schreed men op den eenmaal ingeslagen weg, om de bij de behandeling van de wet van 1855 aangegeven redenen, voort.

Begrijpelijkerwijze was door alles wat er de laatste jaren onder de minister-presidenten Cavour, Ricasoli en Ratazzi met betrekking tot den heiligen stoel was voorgevallen, de spanning tusschen beiden steeds grooter geworden. Wèl waren er in de algemeene nationale beweging, vooral zooals zij door mannen als Mazzini en Garibaldi werd geleid, vele middelen gebezigd, die bij ieder weldenkende strenge afkeuring vinden, maar zij zelf wekte ongetwijfeld overal sympathie en was dan ook steeds gegroeid. Zelfs was inzonderheid onder de lagere geestelijkheid een groot aantal deelgenoot daarvan geworden. Deels wenschte zij alleen afschaffing van de wereldlijke macht van den paus, deels stuurde zij aan op een soort kerkhervorming met volledige losmaking van het pausdom. Tegen de geheele staatsinrichting en de administratie in de pauselijke staten waren bij toeneming bezwaren gerezen ten gevolge van den ontwaakten vrijheidszin. Steeds grooter was het verzet geworden tegen de afhankelijkheid van groote mogendheden, vooral van Oostenrijk en Frankrijk, die daartegenover juist door den heiligen stoel tot zijn steun werd begeerd. In één woord de nationale trots was van lieverlede hoe langer zoo sterker gaan spreken. Als kerkelijk hoofd wenschte men den paus den hem verschuldigden eerbied te bewijzen, maar als wereldlijk vorst meende men dat zijn tijd voorbij was. Pius IX daarentegen was van oordeel dat hij het erfdeel zijner vaders niet mocht prijs geven. Verzoening was dus uitgesloten ; overmacht moest de beslissing brengen.

Zoo is ook ten gunste van Italië en zijn koning gebeurd.

Voorloopig bleef de fransche bezetting nog wèl te Rome, waardoor de stad en de paus zich sterk gevoelden. Want hoewel Napoleon het jonge koninkrijk erkende, durfde hij, met het oog op de publieke opinie in zijn eigen land, Rome niet ontruimen. En zoo bleef dan, vooral ook omdat Victor Emanuel er tegen op zag om door geweld zich een toegang tot Rome te banen, het romeinsche vraagstuk nog voor een poos onopgelost. Maar niet lang daarna zou het anders worden. In 1864 deed Frankrijk op de Septemberconventie te Parijs de toezegging, dat zijne troepen binnen twee jaren Rome zouden verlaten, onder voorwaarde evenwel, dat de italiaansche regeering het pauselijk gebied tegen elken aanval van buiten zou beschermen. Den 11^{en} November 1866 verlieten inderdaad de laatste fransche militairen Rome. In datzelfde jaar moest ook Oostenrijk, na zijn ongelukkigen oorlog met Pruisen, bij den

vrede te Praag, Venetië en Mantua aan Italië afstaan. Bij volksstemming werden zij met het jonge koninkrijk vereenigd. Daarmede had Oostenrijk zijn laatste bezittingen aldaar verloren.

Maar moeilijk werd de positie der italiaansche regeering, toen zij haar aan Frankrijk gedane belofte om 's pausen gebied te beschermen, niet kon houden tegenover Garibaldi en de zijnen en de fransche troepen daarom terugkeerden. Na Garibaldi verslagen te hebben, rukten zij weder den kerkelijken staat binnen en scheen de kans verkeken om Cavour's idealen te verwezenlijken.

Maar — dáár breekt de fransch-duitsche oorlog uit en Frankrijk heeft de troepen noodig, die zich in Italië bevinden. Wel belooft Victor Emanuel in dien krijg onzijdig te blijven, maar juist daardoor krijgt hij de handen vrij in zijn eigen land. Na Napoleon's eerste nederlagen verklaart hij zich los van de destijds met hem gesloten conventie, en het is koren op zijn molen, dat de fransche republiek, na de débacle te Sedan, zelf het Septemberverdrag vernietigt. Zelfstandig kan hij nu de zaken met den paus regelen.

Bij rondschrijven van 7 September 1870 kondigt de italiaansche minister van buitenlandsche zaken Visconti Venostas de bezetting aan van enkele plaatsen in den kerkelijken staat, zooals het heet, „tot zekerheid van den paus”. Hem zal de zetel aan den oever van de Tiber worden gelaten; alle voorrechten en vrijheden der souvereiniteit worden hem gewaarborgd, en Italië stelt zich daarvoor garant onder de verzekering van nader overleg over zijne positie met de andere mogendheden. Uit Florence, de residentie des konings sinds 1864, richt deze een persoonlijken brief aan Pius IX, waarin hij zegt, het als zijn plicht te beschouwen, om, waar ten gevolge van den fransch-duitschen oorlog, een wereld-revolutie dreigt te komen, ook in Italië en de provincies, die de laatste slagen zal toebrengen aan koningschap en pausdom, de verantwoordelijkheid, ten aanzien van Europa en alle roomsch-catholieken, op zich te nemen voor de handhaving van de openbare orde op het schiereiland en voor de veiligheid van den heiligen stoel. Hij zal daarom zijne troepen ook voor een deel naar Rome zenden, dat niet langer de kampplaats mag blijven van revolutionnaire of ook van vreemde troepen. Den paus wordt echter een roemvolle zetel aan de boorden van de Tiber gewaarborgd, onafhankelijk van menschelijke oppermacht.

De paus beantwoordde dezen brief een paar dagen daarna kort en scherp, met de mededeeling dat hij een zoon der kerk, die zich er op beroemde het catholiek geloof te belijden, onwaardig was.

Victor Emanuel ging echter zijn gang. Den 20^{en} September namen zijne troepen zonder moeite Rome in. De stad werd bezet, uitgezonderd de zoogenaamde Leonische wijk, de wijk van het Vaticaan. Doch ook deze werd spoedig, toen daar oproerige bewe-

gingen ontstonden, op verzoek van den paus zelf, onder toezicht der koninklijke troepen geplaatst. Het Vaticaan van zijn kant stelde, door middel van den kardinaal-staatssecretaris, Antonelli, een protest in handen van de bij den heiligen stoel geaccrediteerde gezanten, waarin niet alleen verzet werd aangeteekend tegen „de gewelddadige en heiligschennende overweldiging”, maar waarin tevens werd verklaard, dat zij van nul en geener waarde is en nooit ofte nimmer iets kan praejudicieeren ten aanzien van de onbetwistbare en wettige rechten van eigendom en bezit, hetzij van den heiligen vader, hetzij van zijne opvolgers en dat, indien overmacht de uitoefening dezer rechten verhindert, Zijne heiligheid deze intact zal houden, om te zijner tijd het feitelijk bezit er van terug te nemen.

Dit protest bleef echter zonder gevolg. Maar wel sprak daarentegen het volk zich den 2^{en} October met overstelpende meerderheid vóór de annexatie van den kerkelijken staat bij het koninkrijk Italië uit, waarop den 9^{en} October het besluit des konings volgde, waarbij geheel het pauselijk gebied bij het koninkrijk ingelijfd en Rome tot hoofdstad van het rijk verklaard werd. Tevens werd daarin gezegd, „De paus behoudt de waardigheid, de onschendbaarheid en al de persoonlijke prerogatieven van soeverein”. Eene speciale wet zou de voorwaarden bekrachtigen, geschikt om, zelfs door territoriale vrijheden, de onafhankelijkheid van den paus en de vrije uitoefening van de geestelijke macht van den heiligen stoel te waarborgen.

De Kamer heeft deze wet, bekend als garantiewet, den 23^{en} Maart 1871 met 185 tegen 106 en de Senaat den 2^{en} Mei met 105 tegen 20 stemmen aangenomen. Daar dit laatste college enkele, hoewel niet ingrijpende wijzigingen had aangebracht, moest het wetsvoorstel naar de Kamer worden teruggezonden, die het den 9^{en} Mei met 151 tegen 70 stemmen definitief aannam. Den 13^{en} Mei bekrachtigde haar de koning.

De italiaansche regeering nam bij de behandeling dezer garantiewet het standpunt in, dat het vraagstuk, waarom het hier gaat, zoowel een nationaal als een internationaal vraagstuk is. Een nationaal, omdat Italië niet kan toegeven dat Rome is te beschouwen als een bezit uit de doode hand, dat aan de catholiciteit behoort, omdat het het recht der inwoners van Rome is om over haar lot te beschikken, en eindelijk omdat het het recht van Italië is, de staats- en gebiedseenheid te voltooien. Maar tevens geldt het hier een internationaal vraagstuk, omdat het niet mogelijk is, het cosmopolitisch karakter te ontkennen, hetwelk aan het pausdom bij de uitoefening zijner godsdienstige bevoegdheden eigen is, en omdat zoowel met de catholieken over de geheele wereld rekening is te houden als met het belang, dat alle staten met catholieke onderdanen er bij hebben, dat de paus aan de soevereiniteit van geen enkelen staat onderworpen of daarvan onderdaan is.

Overeenkomstig dit vooropgezet beginsel bevat de garantiewet, die den 13^{en} Mei 1871 werd uitgevaardigd, de volgende bepalingen.

TITEL I.

Prerogatieven van den Paus en den Heiligen Stoel.

Art. I. De persoon van den paus is heilig en onschendbaar.

Art. II. De aanslag tegen den persoon des pausen en het uitlokken tot het plegen daarvan worden met dezelfde straffen gestraft als zijn vastgesteld op die van den persoon des konings. Beleedigingen en openlijke smaad rechtstreeks tegen den persoon van den paus geuit in woord, daad of door de in artikel I van de wet op de drukpers genoemde middelen, worden volgens artikel 19 dier wet gestraft. Deze vergrijpen worden ambtshalve vervolgd en behooren tot de competentie van de rechtbanken der gezworenen. De behandeling van godsdienstige vraagstukken is volkomen vrij.

Art. III. De italiaansche regeering bewijst den paus op het gebied van het koninkrijk souvereine eer en handhaaft de eerevoorrechten, die hem door de catholieke souvereinen zijn toegekend. De paus heeft het recht het gebruikelijke aantal garden voor zijn persoon en de bewaking der paleizen te behouden, behoudens de verbintenissen en verplichtingen, die voor zulke garden uit de nu geldende staatswetten voortvloeien ¹⁾.

Art. IV. Ten bate van den heiligen stoel blijft de dotatie van de jaarlijksche rente van 3.225.000 Lire gehandhaafd. Met dit bedrag, evenals met dat, welke op de romeinsche begrooting is ingeschreven onder den titel: „heilige apostolische paleizen, heilig college, kerkelijke congregaties, staats-secretariaat en diplomatiek corps in het buitenland”, zal verondersteld worden voorzien te zijn in het onderhoud van den paus en de verschillende kerkelijke behoeften van den heiligen stoel, en in het gewone en buitengewone onderhoud en de bewaking van de apostolische paleizen en hun toebehooren, in de bezoldigingen, non-activiteits-tractementen en pensioenen van de in het vorige artikel genoemde garden en van de pauselijke hofhouding, en in mogelijke andere uitgaven; insgelijks in het gewone onderhoud en opzicht over de bij het paleis behorende musea en de bibliotheek, alsmede in de toelagen, loonen en pensioenen van de daarvoor aangestelde personen. De genoemde dotatie zal in het grootboek van de staatsschuld in den vorm van eene blijvende en onvervreembare rente op den naam van den

¹⁾ Met de garden zijn bedoeld: de officieren en manschappen van de Pauselijke Edelgarde, van de Pauselijke Zwitsersche garde, van de Palatijnsche Eere-garde, alsmede van de Pauselijke Gendarmerie. Van dezen vallen uiteraard alleen de Zwitsers buiten de competentie der staatswetten, in het laatste gedeelte van het artikel bedoeld.

heiligen stoel worden ingeschreven, en wordt ook gedurende het vacant zijn van den pauselijken stoel, ter voorziening in alle behoeften der roomsche kerk in dien tusschentijd, uitbetaald. De dotatie zal vrij blijven van alle soort van lasten of staats-, gemeente- en provinciale belastingen en zal zelfs niet kunnen worden verminderd, in geval de italiaansche regeering later mocht besluiten, de kosten van de musea en de bibliotheek over te nemen.

Art. V. De paus blijft, afgescheiden van de in artikel 4 vastgestelde dotatie, ook verder in het genot van de apostolische paleizen van het Vaticaan en Lateraan, zoowel als van alle daarbij behorende en daarvan afhankelijke gebouwen, tuinen en terreinen, evenals van de villa Castel-Gandolfo met al wat daarbij behoort. Deze paleizen, de villa en hun toebehooren, alsmede de musea, de bibliotheek en de zich daar bevindende kunst- en oudheidkundige verzamelingen zijn onvervreemdbaar en vrij van alle lasten en belasting en van onteigening op grond van algemeen nut.

Art. VI. Gedurende het vacant zijn van den pauselijken stoel mag geen rechterlijke of staatkundige overheid, om welke reden ook, de persoonlijke vrijheid van de kardinalen hinderen of beperken. De regeering draagt er zorg voor, dat de vergaderingen van het conclave en de algemeene concilies niet door van buiten komend geweld worden gestoord.

Art. VII. Geen ambtenaar van het openbaar gezag of dienaar van de openbare macht mag tot het verrichten van ambtsdaden de paleizen en plaatsen, waar de paus gewoonlijk resideert of zich tijdelijk ophoudt of waar een conclave of een algemeen concilie bijeen is, betreden, tenzij hij daartoe door den paus, het conclave of het concilie is gemachtigd.

Art. VIII. Het is verboden tot visitatie, naspeuring of in beslag-neming over te gaan van papieren, oorkonden, boeken, registers in de pauselijke bureaux en congregaties, die tot zuiver geestelijke doeleinden dienen.

Art. IX. De paus is volkomen vrij in de uitoefening van alle functies van zijn geestelijk ambt en in de publicatie van alle ambtsbesluiten aan de deuren der basilieken en kerken van Rome.

Art. X. De geestelijken, die te Rome ambtshalve deel hebben aan de uitvaardiging van de besluiten van het geestelijk bestuur van den heiligen stoel, zijn te dier zake aan geen bemoeijking, onderzoek of toezicht van wege de openbare macht onderworpen. Iedere buitenlander, die te Rome met een kerkelijk ambt is bekleed, geniet de persoonlijke waarborgen, die krachtens de wet van het koninkrijk aan de italiaansche staatsburgers toekomen.

Art. XI. De gezanten van vreemde mogendheden, die bij zijne Heiligheid zijn geaccrediteerd, genieten in het koninkrijk alle voorrechten en vrijstellingen, die aan de diplomatieke vertegenwoordigers volgens het volkenrecht toekomen. De strafbepalingen, die gelden voor beledigingen van gezanten van vreemde mogend-

heden, die bij de italiaansche regeering zijn geaccrediteerd, worden tot die gezanten uitgebreid. Aan de gezanten van Zijne Heiligheid, die bij vreemde regeeringen zijn geaccrediteerd, zijn op het grondgebied van het koninkrijk bij het vertrek naar en den terugkeer van de plaats hunner bestemming de volgens het volkenrecht gebruikelijke voorrechten en vrijstellingen verzekerd.

Art. XII. De paus correspondeert vrij met het episcopaat en de geheele catholieke wereld zonder eenige inmenging van de italiaansche regeering. Daartoe is hem de bevoegdheid verleend, in het Vaticaan of in een zijner andere residenties, post- en telegraafkantoren, bediend door ambtenaren te zijner keuze, op te richten. De pauselijke post kan onmiddellijk, in gesloten postzakken, met de transitopostkantoren van buitenlandsche administraties correpondeeren of zijne correspondentie aan den italiaanschen post toevertrouwen. In beide gevallen zal het vervoer van de telegrammen en correspondenties, die met het pauselijk ambtsstempel zijn voorzien, binnen het italiaansche grondgebied volledig portvrij en vrij van kosten zijn. De koeriers, die in naam van den paus uitgaan, worden in het koninkrijk op één lijn gesteld met de kabinetskoeriers der buitenlandsche regeeringen. Het pauselijk telegraafkantoor zal verbonden worden met het telegraafnet van het koninkrijk op kosten van den staat. De telegrammen, die door dat kantoor met de gewaarmerkte aanduiding „pontificii” zijn overgegeven, worden aangenomen en verzonden met de begunstiging, waarin staatstelegrammen deelen en vrij van elke taxe in het koninkrijk. Dezelfde begunstiging zullen de telegrammen, die door den paus of in opdracht van hem geteekend zijn, en, met het stempel van den heiligen stoel voorzien, bij eenig telegraafkantoor van het koninkrijk aangegeven zijn, genieten. De telegrammen, aan den paus gericht, zijn vrij van de kosten, komende ten laste der geadresseerden.

Art. XIII. In de stad Rome en de zes suburbicaire zetels zullen de seminaries, de academies, de colleges en de andere catholieke inrichtingen, ingesteld voor de opvoeding en het onderwijs van de geestelijken, bij voortdoring uitsluitend afhankelijk blijven van den heiligen stoel, zonder eenige inmenging van de onderwijs-autoriteiten van het koninkrijk ¹⁾.

¹⁾ Het bisdom Rome telt: *zeven* Italiaansche seminaries, *twee en twintig* vreemde seminaries, *vijftien* internationale colleges van orden of congregaties, en *vier* catholieke universiteiten; het suburbicair bisdom Albano één seminarie; het suburbicair bisdom Frascati één seminarie; het suburbicair bisdom Ostia, dat in 1914 van het suburbicair bisdom Velletri werd gescheiden, heeft, evenmin als het suburbicair bisdom Porto en Santa-Rufina, eenig seminarie, college of universiteit; het suburbicair bisdom Palestina heeft, evenals de suburbicaire bisdommen Sabina en Velletri, één seminarie.

TITEL II.

Betrekkingen van den staat tot de kerk.

Art. XIV. Iedere bijzondere beperking van het recht van vereeniging der leden van de catholieke geestelijkheid is afgeschaft.

Art. XV. De regeering doet afstand van het recht van apostolische legatie op Sicilië¹⁾ en in het geheele koninkrijk van het recht van benoeming of voorstel in de verleening van de hoogere beneficiën. Van de bisschoppen wordt geen eed van den koning gevorderd. De hoogere en lagere beneficiën mogen slechts aan italiaansche staatsburgers worden verleend, behalve in de stad Rome en één der suburbicaire zetels. In het verleenen van de koninklijke patronaats-beneficiën wordt niets veranderd.

Art. XVI. Afgeschaft zijn het „exequatur” en het koninklijk „placet” en iedere andere vorm van goedkeuring van regeeringswege voor de openbaarmaking en tenuitvoerlegging van acten der kerkelijke overheid. Zoolang door de in artikel 18 in uitzicht gestelde wet niet anders is bepaald, blijven aan het „exequatur” en het koninklijk „placet” nog de acten der kerkelijke overheid onderworpen, die betrekking hebben op de beschikking over de kerkelijke goederen en de inkomsten der hoogere en lagere beneficiën, behalve die van de stad Rome en de suburbicaire zetels. De bepalingen der burgerlijke wetten betreffende de oprichting en de bestaansvoorwaarden der kerkelijke instellingen en de vervreemding harer goederen blijven van kracht.

Art. XVII. In geestelijke zaken en zaken van tucht is geen aanklacht of beroep toegelaten tegen handelingen der kerkelijke overheden, noch wordt eenigerlei recht tot gedwongen tenuitvoerlegging daarvan erkend of daaraan verleend. De beslissing omtrent de rechtsgevolgen van zulke en andere handelingen dier overheid behoort tot de burgerlijke jurisdictie. Vandaar zijn alle zoodanige handelingen zonder gevolg, wanneer zij in strijd zijn met de wetten van den staat of de openbare orde, of de rechten van bijzondere personen schenden, en aan de strafwetten onderworpen, wanneer zij eene strafbare handeling inhouden.

Art. XVIII. Door latere wetten zal in de reorganisatie, het onderhoud en beheer der kerkelijke goederen in het koninkrijk worden voorzien.

Art. XIX. Met betrekking tot alles wat door de tegenwoordige wet wordt geregeld, verliezen alle tot dusverre bestaande ver-

¹⁾ Hier wordt het recht der siciliaansche vorsten bedoeld om, zonder tusschenkomst van een pauselijk legaat als legatus perpetuus, de noodige kerkelijke en jurisdictioneële verordeningen te kunnen maken.

ordeningen, voor zoover zij met deze wet in strijd zijn, hare kracht.

Wij bevelen dat deze met het staatszegel voorziene wet worde opgenomen in de officieele verzameling van wetten en besluiten van het koninkrijk Italië, en bevelen ieder haar als staatswet na te komen en te doen nakomen.

Allereerst springt in het oog hoezeer de italiaansche wetgever, waar de wereldlijke macht aan den paus was ontnomen, er letterlijk angstig tegen waakte dat zijne geestelijke macht ook maar in één enkel opzicht zou worden aangetast of verzwakt. De paus wordt als de soeverein heilig en onschendbaar verklaard. Voortdurend wordt de strijd voortgezet over wat onder de soevereiniteit van den paus moet worden verstaan. Sommigen meenen, dat nu de paus geen staat meer vertegenwoordigt, zijne soevereiniteit slechts als ééne sui generis is te beschouwen of wél als eene louter persoonlijke, die hem zekere eerbewijzen verschaft. Anderen zijn van oordeel, dat de wetgever alleen de oude soevereiniteit, maar nu beperkt tot het terrein van het Vaticaan, waar hij als koning heerscht, heeft willen handhaven. En weer anderen kennen den paus, los van zijne wereldlijke macht, een spiritueele soevereiniteit toe, die hem het recht geeft met de staten in een rechtsverkeer te treden, gelijk dit nu ten aanzien van verscheidene geschiedt. Het laatstgenoemde standpunt wordt door de roomschen gedeeld; volgens hen is hij „uit kracht zijner goddelijke zending en van zijn apostolisch ambt, dat hij als hoogste autoriteit in héél de wereld uitoefent, niet alleen volgens de opvattingen van het recht, maar ook daadwerkelijk soeverein gebleven”. Dit principieele standpunt kan dat van den protestant niet zijn. Hoogstens kan deze den paus, als verpersoonlijking van een groote zedelijke macht, waar twee vijfden der geheele christenheid hem als haar hoofd erkent en eerbiedigt als het hoogste gezag in zedelijk-godsdienstige aangelegenheden, aanspraak geven op internationale erkenning. Maar soeverein als kerkvorst kan hij voor hem niet zijn, en kan hij dientengevolge ook in het volkenrecht niet zijn. Hij zou dus alleen algemeen als zoodanig kunnen worden erkend, wanneer hij in werkelijkheid nog een staat vertegenwoordigde en als wereldlijk vorst kon worden beschouwd. Maar al bleven de pauselijke paleizen met al wat daarbij behoort ook onvervreemdbaar eigendom, zoo is het Vaticaan daarmee nog geen zelfstandige, onafhankelijke staat, naast het koninkrijk Italië, zoodat op het schiereiland twee soevereinen zouden resideeren. De wetgever van 1871 heeft dit juist willen voorkomen. Het grondgebied was volgens hem één en ondeelbaar. Zoo is het dan begrijpelijk, dat in Italië het meest algemeen gevoelen is, dat de soevereiniteit van den paus er ééne sui generis is, krachtens welke hem bij de wet enkele kenteekenen daarvan verzekerd blijven.

Deze zijn *a. Zijne onschendbaarheid*. Evenals van den koning

wordt van den persoon des pausen gezegd, dat hij is „heilig en onschendbaar”. Aanranding van zijn persoon wordt met dezelfde straffen gestraft als die des konings. Het eenige onderscheid daarbij is, dat speciale straffen slechts tegen *openbare* beledigingen van den paus worden opgelegd, terwijl ook *private* belediging van den koning strafbaar is. *b. Souverein eerbetoon jegens hem.* De wet kent hem dit niet alleen in het koninkrijk toe, maar handhaaft ook uitdrukkelijk de eerevoorrechten, hem door catholieke souvereinen toegekend. In zooverre staat hij op één lijn met den koning, wat ook uitkomt in zijn recht om een gewapende lijfwacht in dienst te hebben. *c. Zijn plaatselijke immuniteit.* Terwille van de vrije uitoefening van zijn ambt beschikt de paus over een absoluut asylrecht, omdat geen overheidspersoon zonder zijne toestemming zijn woning met al wat daarbij behoort, mag betreden. *d. Zijn vrijheid in de waarneming van zijn geestelijk ambt.* Met het oog daarop is alle onderzoek van, op *geestelijke* zaken betrekking hebbende, papieren in de pauselijke bureaux en congregaties verboden, en mogen geestelijken, die ambtshalve acten van de *geestelijke* bediening van den heiligen stoel uitvaardigen, op geenerlei wijze worden bemoeilijkt. Dit geldt zoo goed voor geestelijken te Rome van vreemde nationaliteit als voor hen, die italiaansch burger zijn. Uit het feit, dat alleen geestelijken, die aan die uitvaardiging deelnemen, niet kunnen worden bemoeilijkt, volgt dat dit dus wél ten aanzien van wereldlijke dienaren van den paus kan gebeuren. *e. Zijn vrijheid van verkeer.* De paus wisselt brieven met geheel de catholieke wereld zonder eenige inmenging van de italiaansche regeering. Hij mag zelfs in zijne residentie een post- en telegraafkantoor met eigen ambtenaren inrichten en heeft algeheelen portvrijdom. *f. Zijn recht in zake legaties.* De bij hem geaccrediteerde gezanten van vreemde mogendheden hebben in Italië dezelfde prerogatieven en vrijstellingen als de gewone gezanten, terwijl zijn eigen gezanten bij vreemde mogendheden dezelfde voorrechten in Italië genieten, als zij gaan naar of komen van de plaats hunner bestemming.

Nevens deze prerogatieven zijn hem nog enkele van stoffelijken aard verzekerd. Met de jaarlijksche dotatie van 3.225.000 Lire is hem het voortdurend genot gewaarborgd van de apostolische paleizen, evenals van de villa Castel-Gandolfo met al wat daarbij behoort en van de musea en de bibliotheek met de zich daarin bevindende verzamelingen. Wél kan de italiaansche uitdrukking in art. 5 „*continua a godere*” (gaat voort te *genieten*) den schijn wekken alsof aan den heiligen stoel de eigendom door de wet is ontgenomen. Maar dit is slechts schijn. Want de gewraakte uitdrukking is juist gekozen, om zelfs de mogelijkheid der vervreemding uit te sluiten, gelijk duidelijk blijkt uit de bijvoeging dat 's pausen eigendom „onvervreemdbaar” en niet te „onteigenen” is door wien het ook zijn moge. Daarmede worden deze gebouwen duurzaam aan hunne bestemming vastgehecht. Ongetwijfeld kan het vreemd

schijnen, dat de paus derhalve niet vrij over zijn eigendom kan beschikken. Maar ten eerste was reeds vóór de garantiewet factio vervreemding van het Vaticaan ondenkbaar, en heeft zij dien feitelijkten toestand bestendigd. En ten andere is eene dergelijke afwijking van één der normale gevolgen van den privaateigendom in het privaatrecht niet onbekend en in het publiekrecht niet ongevoen. Men denke aan stichtingen, domeinen, vicarie- en andere goederen ad pios usus. Zulk een modificatie van het dominium juris privati Romani, krachtens het imperium van den staat, is dan ook geene berooving, maar veeleer eene bescherming van den eigendom, volgens zijn oorsprong en bestemming.

Wél heeft men ook nog uit de bepaling in artikel 4, waarin de mogelijkheid voor de italiaansche regeering wordt geopend, de kosten betreffende de musea en de bibliotheek te haren laste te nemen, de conclusie getrokken, dat daarmede eigenlijk bedekt de eigendom aan den staat wordt gebracht, omdat deze alleen in dit geval het beheer voor zich kan opeischen. Doch ook dit is niet juist. Van een opeischen toch van het beheer is geen sprake. Het artikel beteekent alleen, dat de italiaansche regeering zoo groote waarde hecht aan het behoorlijk onderhoud, dat zij, indien van opzettelijke of onwillekeurige verwaarloozing mocht blijken, daarvan de kosten voor hare rekening kan nemen. En dit zonder dat de toegekende dotatie vermindert, waaruit dat onderhoud eigenlijk behoort te worden bekostigd. Van het ontnemen of aanranden van eigendom of beheer is dus in het artikel geen spoor te vinden.

Behalve de artikelen in den eersten titel, die over de prerogatieven van den paus handelen, treffen wij nog twee artikelen (6 en 7) aan, die over de kardinalen spreken, voor zoover zij het conclave vormen of medeleden der pauselijke congregaties zijn. Daarbij is hun de immuniteit verzekerd.

Insgelijks waarborgt artikel 13 de immuniteit van de opvoeding en het onderwijs der geestelijken in seminaries, academies, colleges en andere catholieke instituten in de stad Rome en de suburbicaire zetels. Deze alle zijn onttrokken aan het toezicht der overheid.

De tweede titel, handelende over de betrekkingen van den staat met de kerk, verwezenlijkt Cavour's leuze: „De vrije kerk in den vrijen staat”. *a.* Elke bijzondere beperking van het recht van vereeniging van de leden der catholieke geestelijkheid neemt over geheel Italië een einde. *b.* De regeering doet in het geheele koninkrijk afstand van het recht om iemand in de hoogere beneficiën te benoemen of daarvoor voor te dragen, en eveneens van het privilege der siciliaansche vorsten om zonder tusschenkomst van een pauselijk legaat de noodige kerkelijke en op de jurisdictie betrekking hebbende verordeningen te maken. *c.* Alle vormen van goedkeuring door de regeering voor de openbaarmaking en ten uitvoerlegging van besluiten der kerkelijke overheden worden afgeschaft. *d.* De bisschoppen zijn verschoond

van den eed aan den koning. Met betrekking tot *a* merken wij op, dat alleen het patronaatsrecht van den koning in die deelen van het rijk, welke niet tot den kerkelijken staat hebben behoord en wier vorsten eertijds dat recht bezaten, wordt gehandhaafd. Ook bepaalt artikel 15 nog, dat hoogere en lagere beneficiën alleen, behalve in de stad Rome en de suburbicaine zetels, aan italiaansche staatsburgers mogen worden gegeven. Wat *c.* aangaat, blijven het „exequatur” en het „placet” voorloopig voor kerkelijke goederen en de inkomsten van hoogere en lagere prebenden, uitgezonderd die in Rome en de voorsteden, gehandhaafd, totdat een speciale wet de kerkelijke goederen in het koninkrijk zal hebben geregeld. Tot nu toe zijn de verschillende pogingen om uitvoering aan artikel 18 te geven „op practische moeilijkheden afgestuit”.

Op de losmaking van staat en kerk doelt ook de bepaling van artikel 17 omtrent de uitoefening door de kerk van rechterlijke en uitvoerende macht. De wetgever sluit daarbij beroep op de burgerlijke overheid tegen besluiten der kerkelijke overheid in geestelijke en tuchtzaken uit, terwijl door middel van dwang zulke besluiten niet mogen worden geëxecuteerd. Alleen de burgerlijke rechter mag de rechtsgevolgen van dergelijke besluiten der kerkelijke overheid beoordeelen. En al die besluiten zijn zonder rechtsgevolg, wanneer zij in strijd zijn met de wetten van den staat of met de openbare orde of met de rechten van private personen. Echter zijn zij onderworpen aan de strafwetten, indien zij een strafbare handeling bevatten. Kort en goed wordt hier gezegd, dat de geestelijkheid alleen geestelijk gezag mag uitoefenen. Verder is het haar niet geoorloofd te gaan.

Ter verzekering van de rechten van den staat is ten slotte in artikel 16 nog de bepaling opgenomen, dat de bepalingen in de burgerlijke wetgeving blijven bestaan, die betrekking hebben op de oprichting en de bestaansvoorwaarden van de kerkelijke instellingen en de vervreemding harer goederen.

In datzelfde jaar 1871, waarin de garantiewet werd aangenomen en in de jaren, die daarop onmiddellijk volgden, toonden verschillende gebeurtenissen welk een andere geest over de stad en de provincie Rome en het koninkrijk was gekomen. In de eerste maand werd te Rome de eerste protestantsche kerk geopend; den 8^{en} Juni bewiligt de Kamer in de opheffing van de onvervreemdbaarheid van erfgoederen in de provincie Rome; in Maart 1872 werd er een italiaansch bijbelgenootschap opgericht; in Januari 1873 de eerste steen aldaar gelegd van de eerste nationaal-evangelische (engelsch-americaansche) kerk. In drie jaren tijds groeide in Rome het getal protestanten van 637 tot 3798. Den 18^{en} Februari 1871 was te Rome het eerste burgerlijk huwelijk gesloten. De Kamer nam den 1^{en} Mei 1872 en de Senaat den 16^{en} Januari 1873 het voorstel aan tot opheffing van de theologische faculteiten aan alle staats-universiteiten, omdat, tot toepassing van Cavour's

beginsel: „De vrije kerk in den vrijen staat”, deze laatste, naar men meende, zich aan elken invloed op de vorming van jonge geestelijken moest onttrekken, en hij deze geheel aan de bisschoppen moest overlaten. In Januari 1874 werd de pauselijke „Academia de San Luca” opgeheven en vervangen door eene academie van schoone kunsten, overeenkomstig moderne beginselen.

Maar niet minder sterk deed de invloed van het nieuwe regime zich gelden in de in-gebruikneming van allerlei gebouwen te Rome voor paleis, ministeries en gebouwen van openbaar nut. De koning, die den 2^{en} Juli 1871 zijn intocht te Rome deed en aldaar de woorden sprak: „Wij zijn in Rome en wij zullen dáár blijven; als het noodig is, zullen wij daartoe krachtige maatregelen nemen, want het lot van Rome is thans het lot van het vaderland”, ging resideeren in het vroegere zomerpaleis van de pausen, het Quirinaal. Vooraf was door de Kamer den 8^{en} Juni de opheffing van de onvervreemdbaarheid van erfgoederen in de provincie Rome goedgekeurd. Het ministerie van buitenlandsche zaken kwam in het vroegere pauselijk paleis de „Consulta” en de kamer van afgevaardigden in dat van het voormalige pauselijk gerechtshof. Tal van kloosters werden onteigend en voor departementale bureaux ingericht; den 17^{en} Mei 1873 nam de Kamer en den 17^{en} Juni daarop de Senaat een wetsontwerp aan tot opheffing van alle kloosters in de provincie Rome.

Volgens deze wet gaan gebouwen, die door geestelijken bewoond worden, welke zich wijden aan ziekenverpleging, alsmede daarbij behorende hospitalen of inrichtingen, die tot een weldadig doel dienen, over in handen van de in Rome bestaande congregatie voor werken van naastenliefde, onder voorwaarde dat zij niet aan hun tegenwoordig doel worden onttrokken. Daarentegen vervallen alle gebouwen, die door religieuzen voor het volksonderwijs worden gebruikt, aan de gemeente Rome, die ze te beschouwen heeft als een bijzonder fonds voor de ondersteuning van het lager onderwijs. De scholen van hooger onderwijs behouden eveneens hunne vroegere bestemming en worden met gelijksoortige staatsscholen verenigd. Het vermogen van alle corporaties, waaromtrent de wet nadere bepalingen heeft, wordt in een fonds veranderd ter bevordering van de weldadigheid. Daaruit kunnen ook de posten op de staatsbegrooting voor den eeredienst en voor kerkgebouwen worden betaald. De gebouwen, die op het oogenblik in het bezit zijn van kloosterbroeders worden door den staat niet eer in beslag genomen, voordat de pensioenen zijn uitgekeerd, hetwelk in het jaar, waarin de wet in het staatsblad verschijnt, moet gebeuren. Kloosterlingen, die met het oog op hun leeftijd, gezondheid of familiebetrekkingen bezwaarlijk het convent kunnen verlaten, kunnen tezamen twee of drie kloosters in Rome krijgen, waar zij met elkander kunnen leven. Vervreemding van onroerende goederen geschiedt alleen, wanneer voor de aanwending tot een bepaald doel niets naders is bepaald. De tegenwoordige bezitters mogen hunne goederen, onder

inachtneming van de wettelijke vormen en onder toezicht van ambtenaren, binnen drie maanden, zelf vervreemden; de koopprijs wordt dan omgezet in een staatsrente en deze aan de corporaties uitgekeerd, waaraan de goederen waren toegewezen. Ook hield de wet nog de bepaling in, dat van de opbrengst der kloostergoederen den paus 400,000 fr. rente zou worden toegewezen, om daaruit de kosten te bestrijden van de vertegenwoordiging van de geestelijke corporaties uit het buitenland bij den heiligen stoel.

De eersten, die het bevel tot ontruiming van hunne kloosters ontvingen, waren de Jezuitēten.

Het ligt in den aard der zaak, dat de pauselijke stoel dit alles niet stilzwijgend liet voorbijgaan. Enkele dagen na de aanneming der garantiewet ging er een schrijven uit van den staatssecretaris van den heiligen stoel, kardinaal Antonelli, aan de pauselijke gezantschappen bij de verschillende hoven, waarin hun werd bevolen aan de regeeringen, waarbij zij geaccrediteerd zijn, mede te deelen, dat de paus geen vreemde vertegenwoordigers ontvangen en de pauselijke stoel in geenerlei officieele betrekking treden kan met hen, die tegelijk ook bij koning Victor Emanuel gevolmachtigd zijn, maar dat de paus tegen dergelijk optreden, dat gelijkstaat met erkenning en goedkeuring van berooving van den heiligen stoel, met kracht zou moeten protesteeren. Spoedig daarna verscheen een encycliek aan alle bisschoppen, waarin de garantiewet wordt afgewezen, teruggave van de wereldlijke macht wordt verlangd en de vorsten worden vermaand zich tot bereiking van dit doel met elkander te verbinden. Volgens den paus heeft de Voorzienigheid eenmaal den heiligen stoel met wereldlijke macht toegerust en is deze bevestigd door wettige en onwrikbare rechtstitels, alsmede door een bezit van elf honderd jaren. Zij is ook noodig om te verhoeden, dat de paus ooit aan een wereldlijk vorst of eenige wereldlijke macht zou worden onderworpen. Daaronder kunnen immers ketters, vervolgers van de kerk of overheden, in oorlog met anderen zijn. Boven die allen moet de paus, die de hoogste macht van Christus heeft ontvangen, ter wille van de kerk, blijven staan — en dat kan hij alleen, wanneer hij geen onderdaan is, maar soeverein.

Het spreekt vanzelf, dat de paus ook ernstig protesteerde tegen de wet op de opheffing der kloosters te Rome. Hij herinnerde er aan, dat Rome ook het middelpunt der orden en congregaties is en dat de kloosters aldaar gebouwd en bestemd werden om arbeiders en zendelingen over de geheele wereld uit te zenden. Hare onderdrukking is dus niet alleen een onrecht tegenover de personen der kloosterlingen, maar tevens een aanval op het internationale recht der geheele catholieke christenheid. De paus ging dan ook zoover, allen die deze wet voorgesteld, goedgekeurd, gesanctionneerd, en uitgevoerd, ja die haar aanneming aangeraden hadden, te excommuniceren en aan de overige kerkelijke straffen te onderwerpen, die door het canonieke recht, de apostolische constitutiones

en de oeconomische concilies, vooral dat van Trente, waren opgelegd ¹⁾.

Evenals de paus de jaarlijksche rente van 3.225.000 Lire, naar artikel 4 der garantiewet had geweigerd, zoo deed hij het ook de 400.000 fr., die de Kamer hem had toegekend tot handhaving zijner betrekking tot de buitenlandsche kloosters.

Tegenover deze strakke houding van den heiligen stoel verweet men juist in de Kamer de regeering herhaaldelijk hare slappe houding in zake de uitvoering der garantiewet. Bij motie van 8 Mei 1875 dringt zij bij haar op de indiening aan van eene wet, die uitvoering geeft aan artikel 18 der garantiewet. Op het verwijt dat de regeering het placet verleent aan de benoeming van pastoors door bisschoppen, die niet erkend zijn, terwijl zij dat weigert aan hen die door de parochie gekozen zijn, antwoordt zij maatregelen te zullen treffen, waardoor de lagere geestelijkheid tegen de hoogere wordt beschermd en de medewerking van het leekenelement bij het bestuur der gemeente wordt verzekerd. In het volgend jaar 1876 wordt de vaticaanse of pauselijke universiteit door de regeering gesloten; ook maakt de minister van onderwijs Bonghi een einde aan de gewoonte van directeuren van seminaries, aldaar leeken-onderwijs te doen geven zonder zich te hebben onderworpen aan de bepaling, dat geen inrichtingen van onderwijs mogen worden geopend, tenzij de onderwijzers bepaalde bevoegdheden hebben en de inrichtingen zich plaatsen onder toezicht van de overheid. De regeering, eerst voornemens om, in gevolge de aangenomen motie van 8 Mei 1875, een wetsontwerp in te dienen ter uitvoering van artikel 18 der garantiewet, komt hiervan terug, omdat zij vreest, dat het in den senaat toch zal worden afgestemd. In Januari 1884 beveelt de minister van justitie dat alle onwettig, in de opgeheven kloosters gehuisveste monniken en nonnen, daaruit binnen twee maanden moeten worden verwijderd. Op dit punt waren de wetten van 1866 en 1867 voortdurend overtreden.

Maar heviger oppositie bij het Vaticaan verwekten enkele bepa-

¹⁾ Volgens de allocutie in het consistorium op 25 Juni 1873. De excommunicatie, die niemand persoonlijk had aangeduid, heeft de paus vóór den dood van Victor Emanuel in 1878 te zijnen aanzien verzacht, zonder haar geheel op te heffen. De koning had namelijk nog de verklaring afgelegd: „Ik sterf als catholiek; ik had altijd voor den persoon van zijne Heiligheid hoogachting en eerbied, en ik betreur het oprecht, wanneer één mijner daden den heiligen vader persoonlijk smart berokkend zou hebben. Maar in alles, wat ik deed, heb ik steeds het besef gehad, mijne plichten als burger en vorst te vervullen en niets tegen den godsdienst mijner vaderen te ondernemen.” Daarop is de biechtvader van den paus Marinelli naar het Quirinaal gegaan om den koning den pauselijken zegen te geven, waarin eo ipso de opheffing van den kerkelijken ban lag opgesloten, en de gewijde hostie te brengen, die de aalmoezenier van den koning Anzino daarna den stervende toereikte.

lingen in het nieuwe strafwetboek, dat den 1^{en} Januari 1890 in werking trad. De zedelijke invloed, dien de geestelijkheid op de gewetens uitoefent, had den wetgever er toe gebracht den staat beter te beschermen tegen mogelijke inbreuk van de kerk op zijne rechten. Terwijl vele andere staten reeds vroeger om dezelfde reden dergelijke maatregelen hadden genomen, was Italië — zoo meende de regeering — wel in het bijzonder daartoe verplicht, omdat een aanzienlijk deel van den clerus voortdurend eene vijandige houding tegen de nieuwe orde van zaken aanneemt, ja, zelfs tegen het bestaan van den staat. Hoe meer vrijheid de staat aan de kerk had gegeven — b.v. door afstand te doen van de benoeming der bisschoppen — des te scherper moest hij nu tegen het misbruik dier vrijheid optreden. Toch was de regeering hierin naar het oordeel der volksvertegenwoordiging te ver gegaan en verzachtte zij dan ook, ter wille van de verhouding tot den heiligen stoel, het oorspronkelijk ontwerp. Zoo liet zij de bepaling vervallen dat de bedienaar van den godsdienst strafbaar zou zijn, wanneer hij den familievrede verstoorde of ertenissen voor de kerk, ten koste der familieleden, wist te verkrijgen. Zooals de wet nu luidt, bepaalt zij, dat een bedienaar van den godsdienst, die in de uitoefening van zijn ambt in het openbaar de staatsinstellingen of de staatswetten of de handelingen van de overheid laakt of smaadt, met hechtenis tot één jaar en met geldboete tot 1000 Lire kan worden gestraft ¹⁾. Verder straft zij met hechtenis van drie maanden tot twee jaren en geldboete van 500 tot 3000 Lire, alsmede met voortdurende of tijdelijke uitsluiting van de kerkelijke beneficiën, den bedienaar van den godsdienst, die, met gebruikmaken van zijne ambtelijke positie, ophitst tot minachting van de instellingen, de wetten van den staat of de verordeningen van de overheid of de met een openbaar ambt verbonden plichten. Is iets dergelijks in het openbaar verricht, dan kan de hechtenis tot drie jaren worden verlengd. Dezelfde straf ondergaat de bedienaar van den godsdienst, die met gebruikmaken van zijne ambtelijke positie iemand dwingt of verleidt tot handelingen of verklaringen, die met de wet in strijd zijn, of tot schade zijn van rechten, die krachtens de wet zijn verworven ²⁾. En eindelijk wordt voor een bedienaar van den godsdienst, die met gebruikmaken van zijne ambtelijke positie een ander vergrijp begaat dan de in de vorige artikelen genoemde, de gewone straf met een zesde tot een derde verhoogd, ook wanneer de ambtelijke hoedanigheid van den bedienaar van den godsdienst door de wet reeds in aanmerking is genomen ³⁾.

Door den paus werden deze bepalingen aangevallen als in strijd met de rechten van de kerk, den clerus en de bisschoppen.

¹⁾ Artikel 182.

²⁾ Artikel 183.

³⁾ Artikel 184.

Ongestoord ging echter ook nu de italiaansche regeering voort met haar eenmaal gekozen politiek. In datzelfde jaar 1890 werd den 17^{en} Juli een wet aangenomen, waarbij het beheer over verschillende instellingen van weldadigheid van de geestelijkheid op de publieke overheid overging, namelijk over die, wier doel niet meer te bereiken is of die, overeenkomstig hare bedoeling, niet meer beantwoorden aan een belang van openbare weldadigheid, of die overtollig zijn geworden, omdat voor hetgeen zij beoogen, voldoende op andere wijze wordt gezorgd. Voortaan zullen zij, onder de minst mogelijke afwijking van de bedoeling der stichters, het belang van de openbare weldadigheid dienen in de provincie, in de gemeente of op het landgoed, waarvoor de instelling was bestemd. De instellingen van armenzorg en andere van geringere beteekenis, doch die hetzelfde doel of slechts toevallig tijdelijk een ander doel beoogen, zullen ook aldus worden gecentraliseerd; hare statuten en reglementen zouden later in dien geest worden gewijzigd.

Naast deze gevallen van verplichte centralisatie staan die van de facultatieve, om daardoor samensmelting in groepen te verkrijgen, die dan van één of meer administraties afhankelijk zijn. Wanneer het doel op deze wijze niet wordt bereikt of wanneer een afzonderlijk beheer doelmatiger is, kunnen hier zoowel centralisatie als samensmelting worden uitgesloten. De kapitalen en giften blijven in elk geval gescheiden, behalve de bevoegdheid om, onder goedkeuring van het provinciaal beheerscollege, uit de instellingen van weldadigheid in een bepaalde provincie consortiums te vormen tot het uitreiken van gemeenschappelijke gaven bij de oprichting van bedelaarsasyls, hospitalen, verbeteringsgestichten en dergelijke.

Ook op andere wijze toonde de staat zijne zelfstandigheid en kracht tegenover de kerk. Was er reeds den 16^{en} Maart 1863 een koninklijk besluit verschenen, waarbij alle van buiten af — dus ook van uit Rome — komende kerkelijke beschikkingen aan het koninklijk exequatur werden onderworpen, in 1894 gaf men daaraan eene voor den paus zeer pijnlijke toepassing, door het te weigeren ten aanzien van de benoeming van verschillende bisschoppen, omdat de Curie de rechten van den koning had geminacht door bisschoppen in diocesen te benoemen, waar het koninklijk prerogatief gold. Dientengevolge misten genoemde titularissen al de stoffelijke voordeelen, die de erkenning door den koning met zich bracht. Zoo gingen onophoudelijk de schermutselingen tusschen het koninkrijk en de Curie voort. In 1901 verbiedt de minister van eeredienst, naar aanleiding van clericale betoogingen, in de kerkgebouwen congressen, conferenties en vergaderingen van welken aard ook, die politieke bedoelingen hebben. Zelfs mogen die dáár niet, als de deuren gesloten blijven of als men daár alleen op een bewijs van toegang wordt toegelaten, plaats hebben. De regeering decreeteert eenvoudig, dat kerkgebouwen uitsluitend dienen mogen tot godsdienstige doeleinden en handelingen, die bij den eeredienst

behooren. Tot deze laatste worden, volgens de uitdrukkelijke verklaring van den minister, de vergaderingen van de geestelijkheid gerekend, die artikel 14 van de garantiewet noemt, namelijk concilies, synoden of kapittel-samenkomsten, die volgens canonieke regelen zijn saamgeroepen met het oog op aangelegenheden, die betrekking hebben op godsdienst en eeredienst.

Op die lijn is de italiaansche staatkunde zich ook in deze eeuw blijven bewegen. Toen paus Pius X in 1904, naar aanleiding van het bezoek van den president der fransche republiek Loubet aan Victor Emanuel III, een protest-nota aan de verschillende roomsch-catholieke regeeringen had gezonden en deze zaak in de italiaansche Kamer ter sprake gebracht werd, zeide de minister-president Giolitti onder meer: „De nota is eene herhaling van al de protesten, die sinds 34 jaren steeds weder worden gehoord. Italië heeft echter geenerlei reden om zijne staatkunde daarom te wijzigen. Italië, dat niets heeft te vreezen, kan rustig de komst van vreemde congregaties te gemoet zien. Wanneer deze intusschen Italië in moeilijkheden brengen of de gevoelens der Italianen zouden beleedigen, zal de regeering haar plicht doen en ze krachtens de wet het land uitzetten. De politiek der regeering is aldus geen zwakke, maar een sterke en waardige. Italië blijft den weg door Cavour voorgee- teekend volgen.”

De paus van zijn kant blijft zich beklagen over den toestand, waarin Italië's regeeringsvorm hem heeft gebracht. Zoo deed Benedictus XV nog in het consistorium in 1914, toen de oorlog woedde.

De toestand — zoo sprak hij — waarin de paus zich bevindt, is van dien aard, dat hem niet de volle vrijheid is gelaten, die voor de regeering der kerk volstrekt noodig is. Als een voorbeeld noemt hij, dat verschillende bij den heiligen stoel geaccrediteerde gezanten tijdens den oorlog gedwongen werden te vertrekken om hunne persoonlijke waardigheid en de rechten hunner ambtelijke waardigheid te handhaven. Dit was voor den heiligen stoel een beperking van zijn oorspronkelijk recht en een onttrekken aan dezen van de noodige waarborgen. Daardoor miste hij het gebruikelijke middel, om zich op de gemakkelijkste wijze met de buitenlandsche regeeringen te verstaan. Ook betuigde hij er zijn leedwezen over, dat aldus bij een der krijgvoerende partijen de verdenking kan opkomen dat hij, bij de noodzakelijke behandeling van zaken met volken, waarmede zij in oorlog is, zich door inblazingen van anderen liet leiden. Echter had de paus nauwelijks aldus gesproken of in de volksvertegenwoordiging werd een protest tegen het zogenaamd gemis aan vrijheid van den paus, van regeeringswege verlangd. De minister antwoordde daarop, gelijk zijne voorgangers zoo dikwijls hadden gedaan, dat aan de constante uitlegging van de garantiewet niets zal veranderd worden. Die wet is steeds beschouwd als een dokument van het objectief-nationale recht zonder eenig contractueel karakter. De gezanten, bij den heiligen stoel geaccrediteerd, zijn vrijwillig

uit Rome gegaan ; Italië kan er trotsch op zijn in den huidige strijd zóó te hebben gehandeld, dat de paus zich verheugen kan in eene volkomen vrijheid. In Rome konden rouwdiensten worden gehouden voor alle gevallen soldaten zonder onderscheid van nationaliteit ; in Rome kon een consistorie worden gehouden, waaraan kardinalen uit alle oorlogvoerende staten konden deelnemen.

Zoó handhaafde elk zijn standpunt.

Tijdens den oorlog hebben zich nog een paar maal conflicten tusschen de italiaansche regeering en den paus voorgedaan. „Den 25^{en} Augustus 1915 werd door eerstgenoemde het Palazzo di Venezia, dat tot dusverre eigendom was van het keizerlijk gezantschap bij den heiligen stoel, tot staatseigendom verklaard. De paus zag daarin eene belediging van den heiligen stoel en een krenking van het recht van vertegenwoordiging, dat hem ook door de garantiewet is gewaarborgd. Tevens voerde hij deze handeling van regeeringswege aan als een nieuw bewijs van de abnormale positie, waarin hij door de italiaansche constitutie was gebracht. Daarop werd nu weer door de regeering geantwoord, dat het besluit als oorlogsmaatregel moest worden beschouwd, waar het een stuk betrof, dat aan een vijandigen staat behoorde. De rechten en privileges van den heiligen stoel werden er allermint door aangerand, daar het gebouw, door het vertrek van den oostenrijksch-hongaarschen gezant bij het Vaticaan had opgehouden de residentie van dezen diplomaat te zijn. Dit laatste echter betwistte de paus.

Ook heeft de paus er zich ernstig over beklagd dat hij bij het verdrag, dat den 26^{en} April tusschen Italië eenerzijds en Frankrijk, Engeland en Rusland anderzijds tot stand was gekomen, uitgesloten was van de straks komende vredesonderhandelingen. Art. 15 toch van dat verdrag luidde : „Frankrijk, Engeland en Rusland nemen de verplichting op zich Italië te steunen bij het niet-toelaten van de vertegenwoordigers van den heiligen stoel, bij welken diplomatieken stap ook in zake het sluiten van vrede of de regeling van vraagstukken, die met den tegenwoordigen oorlog samenhangen”. De regeering antwoordde op 's pausen klacht, dat zij het volste recht had bezwaar te maken tegen de tegenwoordigheid van gezanten van den heiligen stoel op eene komende vredesconferentie, omdat men anders even goed vertegenwoordigers van andere niet-oorlogvoerende staten moest toelaten. Zij beroemde zich er op gedurende den oorlog de garantiewet steeds in elk opzicht te hebben geëerbiedigd en de volle vrijheid van den paus te hebben gehandhaafd.

Hier gaapt echter eene klove tusschen het koninkrijk Italië en den heiligen stoel, die niet te dempen is. Laatstgenoemde blijft het standpunt innemen, dat zoowel de berooving van den kerkelijken staat als de garantiewet den paus de volle vrijheid en onafhankelijkheid in het besturen van de kerk ontnemen. Het bezit van een eigen territoriaal grond of een gebied, waarover hij als wereldlijk vorst heerschappij oefent, acht de paus voor zich noodig, omdat hij

geen onderdaan van een vreemden soeverein kan zijn. Boven hem, den stedehouder van Christus, den Souverein bij uítnemendheid, kan geen andere soeverein staan. Om dit te doen uitkomen en hem voor die onderdanigheid te bewaren, is hem in den loop der tijden onder de leiding der Voorzienigheid het patrimonium Petri ten deel gevallen. Bovendien stelt zijn wereldlijke macht hem in staat met zijn rijk in het volkenrechterlijk verbond der tegenwoordige cultuurvolken te worden opgenomen, en alzoo op internationaal gebied zich zijne volle vrijheid te verzekeren en invloed uit te oefenen. De Curie blijft zich om deze redenen principieel verzetten tegen wat in de jaren 1870 en 1871 heeft plaats gehad, al varieerde de toon der verschillende pausen. Daarbij komt het verzet tegen de wijze, waarop het huis Piemont zich toen van Midden- en Zuid-Italië heeft meester gemaakt. Men blijft haar karakteriseeren als brutale roof. In zooverre acht men het koninklijk Italië in ongerechtigheid geboren. De protesten van de zijde der Curie zwegen dan ook nooit. Ditzelfde geldt ten aanzien van de garantiewet. De grondfout van deze wet is volgens den heiligen stoel, dat het internationale pausdom is ingeperst in eene nationale wet en daarmede is onderworpen aan de toevalligheden van het uit- en inwendig leven van Italië. De soevereiniteit, die den paus daarbij is gewaarborgd, is een titulaire, een, die hem zekere eerbewijzen laat, maar waaraan het wezenlijk element, de kern der zelfstandigheid, geheel ontbreekt. Tijdens den wereldoorlog is volgens de Curie bewezen hoe weinig waarborg de garantiewet voor de vrijheid van het pausdom biedt. Het italiaansche staatsbestuur legde haar uit volgens zijn inzicht. Op den paus werd de verantwoordelijkheid gelegd van te zorgen, dat het hem geschonken vrije koerier-, post- en telegraafverkeer niets inhield wat ten nadeele van den staat kon strekken. De bij den heiligen stoel geaccrediteerde gezanten van Pruisen, Beieren en Oostenrijk begrepen dat deze verantwoordelijkheid niet op den paus mocht worden gelegd en verlieten Rome. Dientengevolge zag hij zich verstoken van het vrije verkeer met de bisschoppen. En al liet later de italiaansche regeering de briefwisseling en het telegraafverkeer met München en Weenen vrij, zoo beklagde zich de Curie zeer dat brieven, aan haar gericht, werden geopend en brieven aan de nuntiaturen verloren gingen. Haar slotsom was, dat de oorlog duidelijker dan ooit heeft bewezen, dat het romeinsche vraagstuk ondanks de garantiewet, open en urgent blijft. Deze wet, uitsluitend door het italiaansch staatsbestuur tot stand gekomen, zonder medewerking der vreemde mogendheden en zonder die van den paus, kan volgens den heiligen stoel het laatste woord niet zijn in de regeling van de verhouding tusschen kerk en staat.

Lijnrecht daartegenover staat het koninkrijk Italië, hetwelk juist de garantiewet in dezen het eind van alle tegenspraak acht. Alle achtereenvolgende ministers hebben verklaard, dat de

strijd over de wereldlijke macht van den paus is uitgestreden en de garantiewet zoowel de zelfstandigheid van het koninkrijk als de vrijheid en soevereiniteit van den heiligen stoel heeft gewaarborgd. Ondanks alle protesten hielden zij dit standpunt vol; ook in den oorlog is het gehandhaafd. Juist toen heeft de regeering zich er op beroemd, dat de kerkelijke politiek buiten de partijen stond en zij den paus, ook ten aanzien van de bij den heiligen stoel geaccrediteerde gezanten, volle vrijheid liet. En tegenover het verwijt van de zijde van de Curie, dat Italië verhinderd had, dat zij hare vertegenwoordiging verkreeg op de vredesconferentie, stond het verweer van den kant der regeering, dat zij daarmede bleef op het eens ingenomen standpunt, van den paus niet langer als wereldlijk vorst te erkennen. Italië kent slechts ééne vertegenwoordiging onder de vreemde mogendheden — en dat is die van het koninkrijk; van andere vorsten dan die uit het huis van Savoye weet men daar op dit oogenblik niet. Italië wil zichzelf zijn en blijven; het italiaansche volk had en heeft genoeg van de vreemde overheersching, hetzij van Oostenrijk, hetzij van Frankrijk, grootendeels ter bescherming der pauselijke belangen. Na langdurige worsteling is dat juk verbroken en het wil zich niet opnieuw onder een dergelijk juk buigen. Te minder omdat het alle kracht en inspanning behoeft om de innerlijke verdeeldheid, die er nog altijd èn als restant van het verleden èn als bijzondere karaktertrek van dit volk bestaat, te boven te komen en de inwendige eenheid bij de uitwendige te verkrijgen. Bij dit nationale streven is er voor de vroegere positie van den paus geen plaats meer. Het italiaansche volk moge in 't algemeen genomen roomsch-catholiek zijn, het eert Rome niet meer als residentie van den paus, maar als residentie van den koning.

Hier staan staat en kerk beslist tegenover elkander.

Nooit kan het internationale pausdom deze nationale gebondenheid erkennen.

Nimmer zal Rome het haar naar hare overtuiging toekomende eerstgeboorterecht op een eigen staat prijsgeven voor het linzenkooksel van Cavour's: „De vrije kerk in den vrijen staat”.

Dit bleek opnieuw in den jongsten tijd, ook tegenover den machtigen Mussolini. Toen zijn coup d'Etat was volbracht, haastte deze zich den heiligen stoel gerust te stellen. Hij erkende uitdrukkelijk het catholicisme als nationale godsdienst; deed duidelijk blijken van zijn voornemen het godsdienstig geloof en de kerk in Italië te willen versterken; liet de crucifixen weder in de scholen plaatsen; stelde de seminaristen vrij van allen militairen dienst, en verschaftte aan het vrije onderwijs voordeelen, bijna gelijk aan die van het openbaar onderwijs. Ja, Mussolini liet geen gelegenheid voorbijgaan om zich aangenaam te maken bij het Vaticaan. Hij gaf het de bibliotheek Chigi ten geschenke, die de staat in denzelfden tijd gekregen had, waarin hij het minister-presidentschap verwierf. En toen de senator Cremones

was benoemd tot koninklijk commissaris van Rome, bezocht hij het eerst den kardinaal-vicaris, die in Rome de meest onmiddellijke vertegenwoordiger van den paus is. Natuurlijk bleef de heilige stoel niet achter, waar het beleefdheidsvormen gold. Terstond werd het bezoek van den koninklijken commissaris met een tegenbezoek beantwoord. Openlijk werd de lof van Mussolini en het fascistisch gouvernement verkondigd. Eveneens toonde de Curie groote vriendelijkheid ter gelegenheid van het huwelijk van prinses Yolanda, toen het interdict, dat sinds 1870 op de Pauline-kerk in het Quirinaal rustte en waar nu door den geestelijken van het Hof met groote staatsie de mis werd opgedragen, door het kerkelijk gezag werd opgeheven. Zelfs liet de paus geen wanklank hooren, toen de koning van Spanje in het oude pauselijk paleis van het Quirinaal de gast werd van den koning van Italië. De pers juichte, dat er geen roomsch vraagstuk meer bestond en op een solieden grondslag zich een andere internationale gesteldheid vestigde, waarvan Rome de spil is.

Maar men had te vroeg gejuicht, gelijk bleek uit een officieus bericht aan het hoofd van de Osservatore Romano van 25 November 1923, waarin de woorden van de encycliek *Pacem Dei Munus* werden weergegeven, waarbij paus Benedictus XV de bezoeken van catholieke vorsten te Rome wettigde, maar tevens uitdrukkelijk al de protesten van den heiligen stoel tegen den roof van 1870 handhaafde. Hierdoor werd duidelijk, dat er in den grond der zaak niets was veranderd. Ondanks al de vriendelijkheden van Mussolini gaat de paus voort te protesteeren tegen de aanranding zijner soevereiniteit, niet minder dan al zijne voorgangers. Het Vaticaan bewijst daarmee heden evenmin fascistisch te zijn als het vóór dien aan de zijde van Nitti of Giolitti stond. Het blijft zijn oude standpunt getrouw, dat de paus is internationaal, onafhankelijk van allen invloed van wien of wat ook. Op die rots meent de stedhouder van Christus de kerk te moeten blijven opbouwen en welke nationale of wereld-stormen ook mogen opsteken of woeden, hij wankelt of weifelt niet, sterk in de overtuiging, die door de eeuwen heen de kracht was van den heiligen stoel: „Rome kan wachten, want Rome is eeuwig”.

SLOT-HOOFDSTUK.

Wij hebben getracht de historische ontwikkeling van de verhouding van staat en kerk in het buitenland te schetsen en hebben onze lezers geleid zoowel op de strijdvelden, waar staatslieden en geestelijken op leven en dood elkander bevochten, als in de studeervertrekken, waar geleerden hun pen scherpten ter verdediging van paleis of tempel. Wij poogden door te dringen in het denken en gevoelen van al die mannen, die tot elken prijs deze twee machten